

ŁUKASZ LIBOWSKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0001-6175-0823

Forma sanctitatis et omnium imago virtutum

Iwona z Chartres kazanie o znaczeniu szat kapłańskich

Forma sanctitatis et omnium imago virtutum

Ivo of Chartres' Sermon on the Meaning of Priestly Vestments

Abstract

The present article is devoted to one of the sermons of Ivo of Chartres, namely the sermon in which the indicated author explains the meaning of the various vestments that the priest puts on for the celebration of sacred services. The reader will therefore find here a proposal for the first translation of this oration into Polish along with its original Latin text. The text of the translation is accompanied on the one hand by concise commentaries, and on the other by an introduction which briefly presents Ivo's biography and bibliography, and goes into some detail about the content of the relevant sermon.

Keywords: Ivo of Chartres, Sermons, Priestly Vestments, Liturgical Vestments, Symbolism.

Abstrakt

Artykuł niniejszy poświęcony został jednemu z kazań Iwona z Chartres, mianowicie kazaniu, w którym wskazany autor objaśnia, co znaczą poszczególne szaty, jakie kapłan wkłada do sprawowania świętych czynności. Czytelnik znajdzie tu zatem propozycję pierwszego tłumaczenia rzeczony oracji na język polski wraz z jej tekstem oryginalnym, łacińskim. Tekst przekładu opatrzone z jednej strony nasuwającymi się przy jego lekturze związłymi komentarzami, z wtórej zaś strony wstępem, w którym przedstawia

się krótko biografię i bibliografię Iwona, nieco dokładniej omawiając treść odnośnego jego *sermonis*.

Słowa kluczowe: Iwon z Chartres, kazania, szaty kapłańskie, szaty liturgiczne, symbolika.

Artykuł niniejszy poświęcony został jednemu z kazań Iwona z Chartres, kazaniu mianowicie, w którym objaśnia wskazany autor, co znaczą poszczególne szaty, jakie kapłan wkłada do sprawowania czynności świętych¹. Czytelnik znajdzie tu zatem propozycję pierwszego tłumaczenia rzeczzonej oracji na język polski wraz z jej – dla porównania – tekstem oryginalnym, łacińskim. Tekst przekładu opatrzone z jednej strony nasuwającymi się przy jego lekturze zwięzłymi komentarzami, z wtórej zaś strony wstępem, w którym przedstawia się krótko biografię i bibliografię Iwona, nieco dokładniej omawiając treść odnośnego jego *sermonis*.

Kazanie Iwonowe traktujące o liturgicznym stroju kapłańskim tak z historycznego, jak i teologicznego punktu widzenia jest, oczywiście, ciekawe: dając bowiem wgląd w średniowieczne rozumienie rzeczywistości szat używanych w służbie Bożej², wykorzystywane być może, po pierwsze, w różnego rodzaju studiach nad przeszłością (rola kapłana w średniowiecznej społeczności; światopogląd średniowieczny, specjalnie zaś średniowieczny sposób postrzegania tego, co widzialne; średniowieczny, acz nie wyłącznie średniowieczny, sposób „transmisji” idei) oraz, po drugie, w studiach teologicznych, tyleż systematycznych, dogmatycznych (problem średniowiecznej nauki o sakramentalności szat liturgicznych), co praktycznych, liturgicznych (zagadnienie symboliki – współcześnie nie mówi się raczej o znaczeniu – szat liturgicznych) i ascetycznych (kwestia dostosowania przez kapłana życia do „wymogów” używanych przezeń szat liturgicznych). Ponadto mowa rzeczona pozostaje ważna dla studiów wiktoryńskich, szczególnie zaś studiów Hugonowych. A to dlatego, że wiadomo, iż korzystał z niej Hugon ze Świętego Wiktora, komponując czwartą część drugiej księgi *De sacramentis christianae fidei*³, w której to sekwencji swojego encyklopedycznego dzieła zajmuje się on nie czym innym, jak, naturalnie, świętymi szatami, a dokładniej – mówiąc jego językiem –

¹ Ivo Carnotensis. 1854. Sermo III de significationibus indumentorum sacerdotalium in synodo habitus. W PL 162, 519–527.

² Na temat stroju liturgicznego pisało wielu autorów średniowiecznych – zob. Wharton B. Mariott. 1868. *Vestiarium Christianum. The Origin and Gradual Development of the Dress of Holy Ministry in the Church*. London: Rivingtons; Mateusz Wendland. 2013. „Osiem szat arcykapłana żydowskiego i ubiór kapłanów chrześcijańskich w pismach Hrabana Maura i Walahfrida Strabo”, *Liturgia Sacra* 19 (1): 93–102.

³ Paul Rorem. 2009. *Hugh of Saint Victor*. Oxford: Oxford University Press, 95.

sakramentem świętych szat⁴. W przyszłości można by przeanalizować, na ile zależny jest Hugon we wskazanym punkcie swojej myśli od perory, na której tutaj skupia się uwagę, usiłując zależność tę scharakteryzować.

1. Wstęp do tekstu

1.1. Iwon z Chartres: życie i dzieło

Najprawdopodobniej przyszedł Iwon na świat około 1040 r. w rodzinie – jak pokazują najnowsze badania i co ciekawe, bo w średniowieczu raczej rzadko spotykane – bynajmniej nie szlacheckiej ani też nie bogatej, mieszkającej niedaleko Chartres⁵. O jego dzieciństwie i młodości niewiele wiemy. Uważa się, że wcześniej przywdział habit, zostając zakonikiem. Czy studiował w Paryżu, nie jest rzeczą pewną; pewniej, choć również z dużą dozą ostrożności zwykło się konstatować, że w celu kształcenia się udał się na północ Francji. Najczęściej mówi się, iż uczył się tam, na północy, w Normandii, w opactwie benedyktyńskim w Bec, u mistrza Lanfranka, znakomitego prawnika. Jedynym niepodważanym przez historyków faktem z pierwszej części życia Iwona pozostaje ten, że otrzymał on beneficjum w Nesle w Pikardii. Począwszy od 1067 r. o tym, co działo się z Iwonem, wiemy już bardzo dużo – możliwe, że nawet za dużo, jak pół-żartem, pół-serio zdaje się sugerować Christof Rolker, zauważając, iż posiadanie względnie wielkiej ilości danych także

⁴ Owa część *De sacramentis christianae fidei* dostępna jest po polsku: Łukasz Libowski. 2021. „«Sacramentum autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu świętych szat: czwarta część drugiej księgi jego «De sacramentis christianae fidei»”. Świdnickie Studia Teologiczne 18: 71–96.

⁵ Na temat kolei życia, a także spuścizny piśmienniczej Iwona z Chartres – zob. m.in. Joseph de Ghellinck. 1910. *St. Ivo of Chartres* (10.01.2022). <http://www.newadvent.org/cathen/08257a.htm>; Rolf Sprandel. 1962. *Ivo von Chartres und seine Stellung in der Kirchengeschichte* (Pariser Historische Studien, 1). Stuttgart: A. Hiersemann; Józef Zbiciak. 1997. Iwon z Chartres. W *Encyklopedia katolicka*. T. 7. Red. Stanisław Wielgus, k. 578–579. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; Bruce C. Brasington. 2006. *Lessons of Love: Bishop Ivo of Chartres as Teacher*. W *Teaching and Learning in Northern Europe, 1000–1200* (Studies in the early Middle Ages, 8). Red. Sally N. Vaughn, Jay Rubenstein, 129–147. Turnhout: Brepols Publishers; Christof Rolker. 2009. *Canon Law and the Letters of Ivo of Chartres*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–49 (tj. rozdział *Ivo of Chartres – “Life and Letters”?*); Jerzy Wojtczak-Szyszkowski. 2009. Dokument *De officiis laicorum et causis eorum* i jego wpływ na kształtowanie się prawa świeckiego w Polsce średniowiecznej. W *O obowiązkach osób świeckich i ich sprawach – część szesnasta Dekretu przypisywanego Iwonowi z Chartres. Wstępem poprzedził, na język polski przełożył Jerzy Wojtczak-Szyszkowski. De officiis laicorum et causis eorum – Decretum Ivonis Carnutensis quod ferebatur pars sexta decima. Praefatione instruxit, in linguam Polonam vertit Gregorius Wojtczak-Szyszkowski*, 17n. Warszawa: Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego w Warszawie; Tomasz Gałkowski. 2017. „Źródła myśli Iwona z Chartres o *salus animarum* jako celu prawa kanonicznego”. *Acta Universitatis Lodzianensis – Folia Iuridica* 80: 29–45.

nastęrcza niejakich problemów⁶. Otóż we wspomnianym 1067 r. biskup Gwidon założył na przedmieściach swojego miasta Beauvais klasztor św. Kwintyna, osadzając w nim kanoników regularnych św. Augustyna, a jako przełożonego – na lat aż ponad dwadzieścia – dając im Iwona. Podsumowując też ponaddwudziestolecie, stwierdzić można, że jako rządca u Kwintyna zapamiętany został Iwon z tego, iż zdołał zadbać zarówno o duchowy, jak i o materialny rozwój wspólnoty. W 1090 r. obrany został Iwon kanonicznie biskupem pierwszego z kościołów prowincji Sens, a więc biskupem Chartres, stolicy wówczas niezwykle zaszczytnej, cieszącej się znacznymi wpływami; ponieważ jednak nie chciał konsekrować go jego metropolita, arcybiskup Ryszard, zmuszony był wybrać się – wobec nacisku ze strony członków wspólnoty Kościoła w Chartres – w długą podróż do Kapui, gdzie w listopadzie 1090 r. święceń biskupich udzielił mu sam papież Urban II. I tak oto znalazł się Iwon *in medias res*, jak to w tamtej epoce było, *non solum ecclesiasticas, sed etiam secularas*. Trwał jego pontyfikat równo dwadzieścia pięć lat, których mniej więcej połowę wypełniły co rusz namnażające się trudności. Dość powiedzieć, że ścierać się musiał Iwon ze swoim poprzednikiem na biskupim urzędzie, Galfrydem, który nie akceptował jego nominacji; że popadł – w 1092 r. – w ciągnący się przez długie lata konflikt z królem francuskim Filipem I, którego był wasalem, a który dla związku z Bertradą de Montfort oddalił od siebie swoją prawowierną małżonkę, Bertę Holenderską; że nie układała mu się współpraca z własną jego kapitułą; że zgodnie z podnoszonymi w jego dobie postulatami – ponieważ biskupie jego rządy przypadły na czas reform – w wielu aspektach starał się reformować podległy sobie kler. Gdy chodzi o życie Kościoła jego epoki, to warto zanotować, że – co relewantne w kontekście przedkładanej tutaj w przekładzie jego homilii – brał Iwon udział w dwóch synodach, mianowicie w słynnym synodzie w Clermont w 1095 r. oraz w synodzie w Poitiers w 1100 r., a także że w 1107 r. podejmował w swojej diecezji ówczesną głowę Kościoła katolickiego, Paschalisa II. Zmarł Iwon 23 grudnia 1116 r. Martyrologium w Chartres ocenia jego osobę i dzieło niezmiernie wysoko, przydając mu takie tytuły: „Światło Zachodu, chluba świata, ozdoba i blask Kościoła galijskiego”.

Tradycja przyporządkowuje Iwonowi autorstwo przede wszystkim trzech rodzajów pism, to jest (1) zbiorów kanonów, (2) listów oraz (3) kazań⁷. Co do ko-

⁶ Zob. Rolker. 2009. *Canon Law and the Letters of Ivo of Chartres*, 5.

⁷ Zob. w tym kontekście: Bruce Brasington, Martin Brett, Christof Rolker, Przemysław Nowak. 2015. *Ivo of Chartres: work in progress* (13.01.2022). <https://ivo-of-chartres.github.io/index.html>. Oto, jak autorzy przedstawiają zawartość portalu: *This site has four elements: draft texts and some concordances for the three collections traditionally associated with Ivo of Chartres, the “Collectio Tripartita”, the “Decretum” and the “Panormia”, and a list of manuscripts containing significant numbers of Ivo’s letters, with preliminary editions of a selection of them, and a concordance to the*

lekcji przepisów kanonicznych, to łączy się z imieniem Iwona następujące trzy: składającą się z – jak sama jej nazwa już wskazuje – trzech części *Tripartite*⁸, siedemnastoksięgowe *Decretum*⁹ oraz ośmioksięgową *Panormię*¹⁰. Te obszerne wybory, sporządzone przy współpracy zapewne rzeszy pomocników, to dzieła ważne, albowiem już mniej więcej pięćdziesiąt lat po ich powstaniu stały się one jednym ze źródeł niezmiernie doniosłych w dziejach prawa *Dekretów Gracjana*¹¹. Aczkolwiek ciągle dyskutuje się, na ile zasadnie mówić można o ich Iwonowym autorstwie: Augustinus Theinerus, zajmując się *Dekretem*, uważał – w 1836 r. – że daje się go co najwyżej Iwonowi przypisać (*tribuere*)¹²; co zaś tyczy się *Panormii*, to niektórzy badacze są zdania, że spośród kojarzonych z Iwonem kolekcji jedynie *Panormię* autor ten opracował¹³, z kolei inni sądzą, iż właśnie *Panormii* biskup z Chartres nie skomponował¹⁴. Obok opracowań kanonicznych do spuścizny Iwona zalicza się około trzystu listów¹⁵ – listów, jak napisał o nich Zygebert z Gembloux, bardzo pożytecznych, adresowanych przez nadawcę do różnych swoich przyjaciół¹⁶. Stanowiąc jedną z najbardziej w średniowieczu znanych kolekcji epistolarnych¹⁷, dostarczają one bezcennych informacji zarówno o samym Iwonie, o jego życiu i wielostronnej działalności, jak i o całej rzeczywistości, w jaką został przez los wrzucony. Wreszcie – co w perspektywie opracowania niniejszego najistotniejsze – zachowały się dwadzieścia cztery kazania Iwona¹⁸. Do zbioru tychże kazań, jako dwudzieste piąte, Jean-Paul

canonical citations in the whole corpus. A similar fifth element is in preparation, to contain a selective list of reported manuscripts containing Ivo's sermons.

⁸ Nie doczekało się dotąd dzieło to edycji; zob. przypis 7.

⁹ Ivo Carnotensis. 1853. *Decretum*. W PL 161, 9–1036.

¹⁰ Ivo Carnotensis. 1853. *Panormia*. W PL 161, 1037–1428.

¹¹ Ogólną charakterystykę odnośnych dzieł podaje: Wojteczak-Szyszkowski. 2009. Dokument *De officiis laicorum et causis eorundem* i jego wpływ, 19n.

¹² Augustinus Theinerus. 1853. *Dissertatio de Decreto quod Ivoni tribuitur aliisque antiquis canonum collectionibus Gratiano anterioribus*. W PL 161, XLIX–L.

¹³ Zbiciak. 1997. *Iwon z Chartres*, 578.

¹⁴ Rolker. 2009. *Canon Law and the Letters of Ivo of Chartres*, 31n.

¹⁵ Ivo Carnotensis. 1854. *Epistolae*. W PL 162, 9–504.

¹⁶ Dokładnie napisał Zygebert o Iwonie tak: (...) *Scripsit ad diversos amicos utiles valde epistolas*; cyt. za: Rolker. 2009. *Canon Law and the Letters of Ivo of Chartres*, 1–2.

¹⁷ Rolker. 2009. *Canon Law and the Letters of Ivo of Chartres*, 127.

¹⁸ Ivo Carnotensis. 1854. *Sermones*. W PL 162, 505–610. Jedno z tych kazań, kazanie dziewiąte, świąteczne, przeznaczone na święto obrzezania Pańskiego, dostępne jest po polsku, acz nieopracowane naukowo: Łukasz Libowski. 2022. „«(...) Obrzezanie serca jest obrzezaniem prawdziwym (...)». Iwona z Chartres kazanie o obrzezaniu Pańskim [PL 162, 571–573]”. *Nowiny Raciborskie* 30 (1): 8–9.

Migne włącza jeszcze jedno, ku czci świętego męczennika¹⁹; jako natomiast mowy Iwonowe wątpliwe wskazuje ów edytor sześć kazań *Ad populum*²⁰ – potrzeba by zatem owym oracjom poświęcić gdzie indziej więcej uwagi. Zdaniem Franciszka Longchamps de Bériera *sermones* biskupa Chartres, obok wyszłych spod jego pióra epistoł, ukazują go „(...) jako oddanego papieżowi, mądrego, żarliwego i troskliwego biskupa”²¹. W podobnym tonie wypowiedział się o mowach zajmującego nas autora Joseph de Ghellinck w 1910 r.: „Kazania, będące niekiedy traktatami (...), świadczą o wielkiej pobożności i wiedzy biskupa Iwona”²². Jakich zagadnień dotknął w swoich oracjach Iwon? Przywołany de Ghellinck zakres problematyki podjętej w rzeczonych kazaniach wyznacza, wskazując na trzy dziedziny: liturgię, dogmatykę i moralność²³. Wydawca podsuwa nam natomiast podpowiedź w tej kwestii poprzez taki, a nie inny dwuczłonowy tytuł, jakim opatrzył teksty przemów Iwonowych: *de ecclesiasticis sacramentis et officiis ac praecipuis per annum festis*²⁴. I jedno jeszcze koniecznie należy tu odnotować odnośnie do kazań biskupa z Chartres: otóż trzy pierwsze z nich, czyli *De sacramentis neophytorum*, *De excellentia sacrorum ordinum et de vita ordinandorum* i *De significationibus indumentorum sacerdotalium*, co zaznaczone jest w ich tytułach, wygłoszone zostały w czasie obrad synodu²⁵. Trudno jednakże rozstrzygnąć tymczasem, bez uważnych studiów, o który ze wzmiankowanych w poprzednim akapicie synodów – a trzeba by chyba spytać także, czy nie aby o jeszcze jakiś inny – chodzi.

1.2. Iwona z Chartres kazanie o znaczeniu szat kapłańskich: krótki przegląd treści

Tłumaczone poniżej kazanie uczonego prałata Iwona, którym autor ten wpisuje się w poczet myślicieli zajmujących się problematyką, najogólniej mówiąc,

¹⁹ Kazanie to mamy u Migne’a w kolekcji mów przypisywanych Augustynowi z Hippony: Sermo CCXXXIII. De uno sancto Martyre. W PL 39, 2158–2159.

²⁰ Auctor incertus. 1853. Sermones sex ad populum. W PL 147, 219–236.

²¹ Franciszek Longchamps de Bérier. 2009. Słowo do Czytelnika. W *O obowiązkach osób świeckich i ich sprawach*, 6.

²² Joseph de Ghellinck. 1910. St. Ivo of Chartres (10.01.2022). <http://www.newadvent.org/cathen/08257a.htm>.

²³ Ghellinck. 1910. St. Ivo of Chartres (10.01.2022). <http://www.newadvent.org/cathen/08257a.htm>.

²⁴ Ivo Carnotensis. 1854. Sermones. W PL 162, 505–506.

²⁵ Ivo Carnotensis. 1854. Sermones. W PL 162, 505, 513, 519.

szat kapłańskich²⁶, dzieli się wyraźnie na cztery części: po sekwencji pierwszej, oczywista, wprowadzającej, następuje sekwencja poświęcona szatom stosowanym przez kapłanów Starego Testamentu; dalej zajmuje się natomiast wielki biskup prowincji Sens, krócej już, szatami liturgów nowotestamentowych, a zatem liturgów chrześcijańskich, by całość zwieńczyć apelem i przestrogą. Nie ulega wątpliwości, iż w częściach swej przemowy drugiej i trzeciej pozostaje słynny jurysta zależny od pism wcześniejszych, jakie w odnośnej materii powstały; łatwo daje się zauważyć podobieństwo wskazanych partii jego tekstu do chociażby Hieronimowego listu do Fabioli, owdowiałej matrony rzymskiej²⁷, którą to epistołę dwukrotnie zresztą cytuje²⁸ – acz, gwoli ścisłości odnotować warto, nie wszystko, co pojawia się u Iwona, jest w liście Strydonity.

Nawiązując do poprzedniej swojej oracji synodalnej poświęconej zagadnieniu sakramentu święceń, Iwon wyłuszcza najpierw cel swojej mowy: będąc mianowicie alegorystą, przyjmując zatem, że wszystko jest tekstem czy znakiem, który należy odcyfrować, odczytywać, przyjmując, że wszystko o czymś opowiada, coś zwiastuje, zamierza omówić, co znaczą poszczególne ubrania używane przez duchownych do sprawowania służby Bożej. Chce bowiem w ten sposób – daje do zrozumienia – występując w roli moralizatora, pouczyć kapłanów uczestniczących w obradach synodu, nie zapominając o sobie, nie wyłączając z ich grona siebie, o co w swej egzystencji mają się starać, ku realizacji jakiego ideału mają w swoim życiu dążyć: ideałem onym jest świętość, którą obwieszczają wszystkie bogato zdobione, złotem i szlachetnymi kamieniami mieniące się stroje, jakie, idąc do ołtarza, na siebie przywdziewają. Strategia – jeśli tak rzecz można – kaznodziejska Iwona jest zaś taka: najpierw dokona przeglądu szat kapłana i arcykapłana żydowskiego, by potem przyjrzeć się kolejnym elementom odzienia liturgicznego kapłana nowego, chrześcijańskiego; zakłada wszak, raz, że jedno z drugimi mają zarówno coś wspólnego, jak i coś, czym się między sobą różnią, po wtóre, że drugie, ponieważ uczestniczą w rzeczywistości, a nie w cieniu, a nie w zapowiedzi odnośnej rzeczywistości²⁹, doskonalsze są od pierwszych oraz, po trzecie, że jedno i drugie, razem dopiero wzięte, świadczą o wielkości i niesamowitej godności kapłaństwa.

²⁶ Zob. Marriott. 1868. *Vestiarium Christianum*, 9–10; Wendland. 2013. „Osiem szat arcykapłana żydowskiego”, 94n.

²⁷ O Fabioli – zob. np. Joachim Schäfer. 2017. „Fabiola von Rom”. W *Ökumenischen Heiligenlexikon* (26.01.2022). https://www.heiligenlexikon.de/BiographienF/Fabiola_von_Rom.htm.

²⁸ Hieronim ze Strydonu. 2010. *Listy II (51–79)* (Źródła Myśli Teologicznej, 55). Wstęp i opracowanie na podstawie tłumaczenia ks. Jana Czuja – Monika Ożóg; tekst łaciński przygotował Henryk Pietras SJ. Kraków: Wydawnictwo WAM, 102–116*.

²⁹ Zob. przypis 36.

Analizę ubioru właściwego kapłaństwu Pierwszego Przymierza rozpoczyna kaznodzieja od przytoczenia fragmentu Księgi Kapłańskiej (8,4-9), w którym sprawozdana została przeprowadzona przez Mojżesza uroczystość ustanowienia Aarona i jego synów kapłanami – czyli od przytoczenia tekstu fundującego „święty obrzęd szat”. Najpierw zauważa Iwon, że konsekrował Mojżesz Aarona i jego synów na kapłanów na oczach zgromadzonego całego ludu, z czego wnosi, że tak jest i że tak być powinno i w Kościele, żeby powoływanie na urząd kapłański nie wzbudzało we wspólnocie wierzących żadnych niepokojów i kontrowersji. Potem zaś przygląda się Iwon poszczególnym elementom stroju kapłana żydowskiego: krócej lub – dodając więcej szczegółów – dłużej rozprawia o każdym z tych elementów, zaakcentowując, co ma on oznaczać, jaką rzeczywistość duchową on wyraża. Owe składowe odzienia liturgicznego doby Starego Zakonu kolejno przez biskupa Chartres omawiane to: (1) tunika perkalikowa, (2) czterokolorowy – barwiony perkalem, purpurą, hiacyntem i szkarłatem – pas, (3) wierzchnia tunika hiacyntowa, (4) czterokolorowy naramiennik, inaczej – z hebrajska – zwany efodem, z dwoma drogocennymi kamieniami z wypisanymi na nich imionami dwunastu patriarchów, (5) ozdobiony kamieniami szlachetnymi, tym razem dwunastoma, racjonal wraz ze złożonymi w nim objawieniem i prawdą, (6) wreszcie mitra – zwana także turbanem albo tiarą – (7) z przymocowaną do niej złotą płytką, na której wyryte zostało imię Boga. Kończąc tę partię swojego kazania, dyskutuje Iwon pobieżnie problem ósmej szaty kapłańskiej i arcykapłańskiej, problem mianowicie szarawarów. Problem ów bierze się stąd, iż w pomieszczonym w Księdze Wyjścia wykazie ubrań kapłana żydowskiego (28) rzeczony szarawary zostały wymienione, w takimż zaś samym wykazie w Księdze Kapłańskiej (8,4-9) nie. Aby pojawiającą się w związku z tym trudność rozwiązać, sięga Iwon do propozycji Hieronima, którą zawarł on w swojej epistole do Fabioli – a napisał Strydończyk tak: „[P]rawo nie obejmuje spraw naszych części płciowych i wstydlivych, ponieważ sami choć ukrytą, to jednak godną zawstydzienia szpetotę powinniśmy i opanowywać, i zasłaniać, i dla sędziego Boga w czystości zachowywać winniśmy sumienie”. Na ostatek zauważa tu Iwon, że nie wszystkie szaty, które zakłada arcykapłan żydowski, zakłada na siebie i żydowski kapłan; w ten bowiem sposób zaznacza się, że między jednym a drugim istnieje różnica co do godności.

Prezentację składowych stroju kapłana chrześcijańskiego i ich znaczenia rozpoczyna „ozdoba i blask Kościoła galijskiego”, wymieniając te stroje liturgiczne starotestamentowe, których używa się również w rytuale nowotestamentowym. Są to (1) tunika, (2) przepasanie oraz (3) naramiennik, czyli humerał. Do tychże szat dodali z czasem chrześcijanie, tłumaczy Iwon, (4) stułę – *vel* orarion – (5) ornat –

vel planetę – oraz (6) wiązany do lewego przedramienia rodzaj chusty, tzw. manipularz; dalej – ciągnie swój wykład biskup Chartres – w wypadku diakonów dodali chrześcijanie (7) dalmatykę, z kolei w przypadku biskupów i kardynałów (8) sandały oraz (9) pończochy pontyfikalne. Na temat stuły, ornatu i sandałów wypowiada się Iwon dłużej, zaś o manipularzu, dalmatyce i pończochach mówi krócej, nader zwięźle, zawsze jednakże daje opis danego elementu czy to kapłańskiej, czy biskupiej garderoby rytualnej, objaśniając jego symbolikę. Dla zamknięcia wszelako trzeciej partii swojego *sermonis*, gdy chodzi o objętość, to nie tak obszernej jak partia wtóra, zatrzymuje się krótko przy ceremonii namaszczenia prezbiterów i biskupów krzyżem świętym.

Czwartą część analizowanej oracji Iwonowej stanowi napomnienie. Mówi kaznodzieja w tym miejscu do swoich odbiorców, ojców synodalnych, swoich współpracowników, wprost: „[N]ależy napomnieć was, byście tak jak słuchaliście o najgłębszych sakramentach, tak też starali się je i sercem rozumieć, i czynem wypełniać”. Możliwe są bowiem, eksplikuje rządcą prowincji Sens, dwa scenariusze: albo wewnątrz kapłana, dzięki podejmowanemu przezeń wysiłkowi ascezy, zgadzać się będzie z jego zdobnym w złoto i kamienie zewnętrzem i w ten sposób godnie obejdzie się on ze swoim kapłaństwem, albo wewnątrz kapłana, na skutek jego z jednej strony opieszałości, z drugiej zaś strony zuchwalstwa, nie będzie harmonizowało z jego ustrojonym zewnętrzem i w ten sposób nie tylko że nie uczci on powierzonego mu daru kapłaństwa, ale także, co gorsza, dar ten sponiewiera; ma się rozumieć, pierwszy scenariusz jest scenariuszem pożądanym, jeśli natomiast ziści się scenariusz drugi, wówczas ten, w którego życiu się on spełni, umrze niechybnie i przepadnie.

2. Tekst – w wersji oryginalnej³⁰ oraz w polskim przekładzie³¹ – opatrzone uwagami

Sermo tertius de significationibus indumentorum sacerdotalium in synodo habitus

Kazanie trzecie – wygłoszone na synodzie³² – o znaczeniu szat kapłańskich

Quia sanctitas ministerii sanctitatem expetit ministrorum, quales ad sacerdotium promoveri debeant personae, in superiori sermone breviter ex apostolica institutione commemoravimus: sed in quo habitu ordinari vel ad altare accedere debeant illi sermoni non inseruimus. De indumentis ergo sacerdotalibus, vel de pontificalibus diligenter considerandum est quid in moribus sacerdotum significet illa varietas vestium, quid fulgor auri, quid nitor gemmarum: cum nihil ibi debeat esse ratione carens, sed forma sanctitatis et omnium imago virtutum. Sicut enim bona domus in ipso vestibulo agnoscitur, sic Christi sacerdos cultu sacrarum vestium ostendit exterius, qualis apud se esse debeat interius. Iste autem sacrarum vestium ritus per Moysen sumpsit exordium: quamvis Christiana religio plus intenta rebus quam figuris, sacerdotes suos non omnibus illis veteribus induit ornamentis. Inspiciamus ergo prius veterum ornamenta pontificum, vel quo ordine illis utebantur, vel cum ordinarentur, vel cum thymiana oblaturi, Sancta sanctorum ingrederentur. Deinde nostra cum illorum indumentis conferentes, quid simile, quid dissimile inter se habeant, et quomodo etiam in rebus significatis convenient attendamus. Duo enim Cherubim propitiatorium aspiciunt (Exod. XXIII), quia sacramenta utriusque Testamenti ad divinae propitiationis fidem intendunt, quae in sacerdotio veteri sub multiplici est sacrificiorum velamine adumbrata: in Novo autem Testamento per unum verum perfectumque est sacrificium completa. In ornamentis itaque utrorum-

³⁰ Oto – raz jeszcze – opis bibliograficzny tekstu dla niniejszej pracy źródłowego: Ivo Carnotensis. 1854. Sermo III de significationibus indumentorum sacerdotalium in synodo habitus. W PL 162, 519–527; tekst zaczerpnięto z serwisu *Corpus Corporum. Repositorium operum Latinorum apud universitatem Turicensem* (19.04.2022). <https://www.mlat.uzh.ch/?lang=0>.

³¹ Na mniejsze części tekst, tak oryginalny, jak tłumaczony, podzielił autor przekładu. I uwaga wtóra: warto zestawić przedkładaną w studium niniejszym translację z dostępnym już tłumaczeniem polskim czwartej części drugiej księgi *De sacramentis christianae fidei* Hugona ze Świętego Wiktora, ponieważ odnośny tekst Hugonowy zależny jest od spolszczonego tutaj kazania Iwona – powstał, by tak rzec, na jego, tegoż kazania Iwonowego, kanwie (przy czym dwie te translacje sporządzono, zasadniczo – i na tyle, na ile jest to możliwe w przypadku tego samego autora – od siebie niezależnie): Libowski. 2021. „«Sacrarium autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora”, 77–93.

³² Zob. paragraf 1., punkt 1.1.

que sacerdotum et sublimitas sacerdotii commendatur, et sacerdotum casta dignitas significatur, quatenus per exteriorem habitum discant quales intra se debeant esse, qui vices illius veri summique pontificis gerunt, in quo fuit omnis plenitudo virtutum, quam profitentur exteriora ornamenta membrorum.

Ponieważ świętość posługi wymaga świętości posługujących, w poprzednim kazaniu³³ w oparciu o rozporządzenie apostoelskie³⁴ krótko przypomnieliśmy sobie, jakie osoby winny być dopuszczone do kapłaństwa: lecz nie zajmowaliśmy się w tamtym kazaniu tym, w jakim stroju powinni oni służyć przy ołtarzu czy też do ołtarza przystępować. Przeglądając się szatom kapłańskim, a zwłaszcza biskupim³⁵, baczenie trzeba przeto nam rozważyć, cóż takiego dla obyczajów kapłańskich oznaczać ma owa różnorodność ubiorów, cóż – połysk złota, cóż – blask kamieni: ponieważ nic nie powinno być tu pozbawione przyczyny, lecz przeciwnie, wszystko winno być tu kształtem świętości i obrazem wszelakich cnót. Jak bowiem dobry dom rozpoznaje się po jego wejściu, tak kapłan Chrystusa poprzez święte szaty, które zakłada, okazuje na zewnątrz, jaki powinien być w swoim wewnątrz. Ów zaś obrzęd świętych szat początek wziął od Mojżesza: choć religia chrześcijańska, bardziej zwrócona ku rzeczom niż figurom³⁶, nie odziewa swoich kapłanów wszystkimi onymi starymi strojami. Zajmijmy się więc najpierw strojami dawnych arcykapłanów, zwracając uwagę na to, w jakiej kolejności ich używali, czy to kiedy byli wyświęceni, czy też wtedy, gdy, mając składać ofiarę kadzenia, wchodzili do

³³ Zob. Ivo Carnotensis. 1854. Sermo II de excellentia sacrorum ordinum, et de vita ordinandorum, in synodo habitus. W PL 162, 513–519.

³⁴ Chodzi tu, oczywiście, o wskazania apostoła Pawła. Omawiając w drugim ze swoich kazań święcenia diakonatu oraz prezbiteratu, Iwon przywołuje pierwszy rozdział Listu do Tytusa oraz, przede wszystkim, rozdział trzeci Pierwszego Listu do Tymoteusza.

³⁵ Rzeczownik *pontifex* oraz pochodzący odeń przymiotnik *pontificalis* występują w tekście niżej, w zależności od kontekstu, w dwojakim znaczeniu. Kiedy mowa jest o kulcie starotestamentowym, znaczą: „arcykapłan” – „arcykapłański”, kiedy natomiast chodzi o kult nowotestamentowy, kult nowotestamentowy już spetryfikowany, a zatem o kult chrześcijański, znaczą: „biskup” (jasne, że biskup to arcykapłan Nowego Przymierza) – „biskupi”. Zob. Aegidio Forcellini. 1896. *Lexicon totius Latinitatis*. Patavii: Typis Seminarii, s.v. *pontifex* (21.01.2022). <http://lexica.linguax.com/forc2.php?searchedLG=pontifex>.

³⁶ Oto słynna para przeciwstawnych sobie pojęć: *figura* – *res*, „figura” – „rzecz”, „rzeczywistość”; inaczej: *typus*, *umbra*, *exemplum*, *imago* – *veritas*, „typ”, „cień”, „przykład”, „obraz” – „prawda”. Kategorie figury, typu, cienia, przykładu oraz obrazu – a nie jest to bynajmniej wyczerpujące – odnosi się do osób i wydarzeń ze Starego Zakonu, zapowiadających osoby i wydarzenia nowotestamentowe, o których orzeka się w teologii, że stanowią rzeczywistość, rzecz czy prawdę; tak więc – innymi słowy: Stary Testament to dziedzina tego, co zapowiada, natomiast Nowy Testament jest dziedzina tego, co, w Starym Testamencie zapowiedziane, urzeczywistnia, realizuje, ziszcza się – często powiada się: spełnia, wypełnia się. Zob. na ten temat chociażby: Xavier Léon-Dufour. Red. 1994. *Słownik teologii biblijnej*. Tłum. Kazimierz Romaniuk. Poznań: Pallottinum, 992–997 (tj. hasło: *typ*).

i oznacza się czystą godność kapłanów, ażeby poprzez zewnętrzne odzienie ci, którzy pełnią urząd owego prawdziwego i najwyższego kapłana, w którym była cała pełnia cnót – pełnia obwieszczana przez zewnętrzne stroje ciał kapłanów – uczyli się, jacy winni być wewnątrz.

Sed iam ad id, quod proposuimus, veniamus: et primum qualiter Moyses, Aaron et filios eius, Domino iubente, ornaverit, et postea induerit, videamus. Sic enim legitur in Levitico: «Et fecit Moyses, sicut praecepit ei Dominus: et convocavit synagogam ad ianuam tabernaculi testimonii, et applicuit Moyses Aaron fratrem suum et filios eius, et lavit eos aqua, et vestivit eum tunica, et praecinxit eum zona, et vestivit eum tunica interiore, et imposuit ei superhumerales, et cinxit eum secundum facturam humeralis, et imposuit super eum logion, et super logion manifestationem et veritatem, et imposuit super caput eius mitram, et posuit super mitram ante faciem eius laminam auream, in qua scriptum erat nomen Domini» (Levit. VIII). Notandus est ordo verborum. Licet enim de constituendo pontifice praecepisset Dominus, et elegisset, tamen vocatur synagoga. Idcirco enim requiritur praesentia populi in eligendo sacerdote, ut sciant omnes quia qui doctior est ex omni populo, qui omni virtute praestantior, hic eligi debet ad sacerdotium, et hoc cum consensu Ecclesiae, ne qua postea retractatio, ne quis scrupulus remaneat, sed omnium testimonio commendatur, secundum Apostolum: «Oportet Episcopum bonum habere testimonium ab his qui foris sunt» (I Tim. III).

Lecz przejdźmy już do tego, co zapowiedzieliśmy: i zobaczmy naprzód, jak Mojżesz, za rozkazem Pańskim, przyszykował, a potem ubrał Aarona i jego synów. Tak bowiem czytamy w Księdze Kapłańskiej: „I uczynił Mojżesz tak, jak przykazał mu Pan: i do wejścia do namiotu świadectwa zwołał synagogę, i kazał przybliżyć się Możesz Aaronowi, swemu bratu, i jego synom, i obmył ich wodą, i odział go w tunikę, i przepasał go pasem, i oblekł go w tunikę wierzchnią⁴¹, i nałożył nań naramiennik, i związał go podług kształtu naramiennika, i umieścił na nim pektorał, a na pektorale objawienie i prawdę, i nałożył na jego głowę mitrę, a na mitrze, na jej przedzie, umocował złotą płytkę, na której wypisane było imię Pańskie”⁴² [Kpł 8,4-9]. Należy przede wszystkim zwrócić uwagę na kolejność słów. Bo chociaż

⁴¹ Gdyby chcieć tłumaczyć dosłownie, rzec by należało: „w tunikę wewnętrzną”.

⁴² Podstawowe informacje na temat wszystkich wymienionych w tym fragmencie Księgi Wyjścia szat kapłańskich i arcykapłańskich (czyli: tuniki, pasa, tuniki wierzchniej, naramiennika, pektorału oraz mitry) znaleźć można – m.in., oczywiście – w przypisach od 13. do 20. artykułu wyżej już cytowanego: Libowski. 2021. „Sacrum autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora”, 77-79; por. Mateusz Wendland. 2013. „Geneza i symbolika szat kapłańskich”. Christianitas 53-54: 375-385; Wendland. 2013. „Osiem szat arcykapłana żydowskiego”, 93-102.

pouczył był Pan o tym, jak powinien zostać ustanowiony arcykapłan, i chociaż wybrał arcykapłana, to jednak zwoływana jest synagoga. Dlatego zaś przy wybieraniu kapłana wymaga się obecności ludu, aby wszyscy wiedzieli, że ten winien zostać do kapłaństwa wybrany, kto pośród całego ludu jest uczeńszy i kto przewyższa wszystkich pod względem każdej cnoty; a trzeba, żeby wybrany był ów mąż do kapłaństwa za zgodą Kościoła, aby nie roztrąsano potem jego wyboru i aby nie było jakiegoś niepokoju, ale by rzecz oparła się na świadectwie wszystkich, zgodnie z poleceniem Apostoła: „Potrzeba, aby biskup cieszył się dobrym świadectwem ze strony tych, którzy są na zewnątrz” [1 Tm 3,7].

Ita plebis testimonio approbatus primo lavat, postea induit. Moyses quippe in hoc facto typum legis gerit, qui ordinandos sacerdotes prius lavat, antequam induat. Nisi enim quis prius fuerit per legis observationem probatus, non est ad sacerdotium promovendus. Ita vero probatus, induitur tunica, quae apud eos byssina est, apud nos linea. Byssus enim est genus lini candidissimi, et ad summum candorem multa vexatione et ablutione perductum. Significat autem perfectam carnis munditiam, secundum illud quod in Apocalypsi legitur: «Byssus sunt iustificationes sanctorum» (Apoc. XIX). Hanc munditiam caro sacerdotis ex se non habet, sicut nec linum ex se est candidum: sed, sicut dictum est, multis castigationibus et ablutionibus redditur candidum, ut aptum fiat indumentis pontificum. Forma est sacerdotalis munditiae, ut, secundum Apostolum, sacerdotes carnem suam castigent, et in servitum redigant (I Cor. IX): et praeunte gratia, habeant per industriam quod non potuerunt habere per naturam. Haec vestis Graece ποδήρης, id est talaris, appellatur, quia a collo usque ad talos extenditur: et ita est arcta, et membris corporis contemperata, ut sua forma testificetur sacerdotem nihil habere dissolutum, nihil remissum, sed ad omne opus bonum esse expeditum.

Tak więc tych, których wybór potwierdzony został świadectwem ludu, w pierw Mojżesz obmył, a później przyodział. Oczywiście, czynem tym – że mianowicie mających być święconych na kapłanów naprzód umył, a potem przyodział – dostarcza Mojżesz pierwowzorczego prawa. Gdyby bowiem nie został ktoś zatwierdzony z racji na nieprzestrzeganie prawa, nie mógłby być dopuszczony do kapłaństwa. W ten zaś sposób zatwierdzonego obleka się w tunikę, która u Żydów jest perkalkowa, u nas natomiast lniana. Ponieważ perkal jest rodzajem najjaśniejszego lnu, którą to najwyższą biel uzyskuje się skutkiem wielu wstrząśnień i przepłukań, to oznacza on doskonałą czystość ciała, zgodnie z tym, co czytamy w Apokalipsie: „Perkalem są czyny sprawiedliwe świętych” [Ap 19,8]. Takiej czystości ciało kapłana nie ma samo z siebie, jak i len sam z siebie nie jest śnieżnobiały: lecz, aby

stał się godny szat kapłańskich, nadaje się mu biel, wielokrotnie, jak powiedziano, oczyszczając go i przepłukując. Stanowi on powłokę kapłańskiej czystości, aby, zgodnie z radą Apostoła, kapłani ciało swoje poskramiali i wtrącali w niewolę [por. 1 Kor 9,27]: i aby, mocą uprzedzającej łaski i dzięki swojej pilności, posiadli to, czego nie mogli mieć z natury. Po grecku szatę odnośną nazywa się ποδήρης, to jest „sięgający do kostki”, ponieważ ciągnie się ona od szyi aż po kostki: tak zaś jest dopasowana i tak przylega do członków ciała, iż swoim kształtem pokazuje, że kapłan nie czyni nic rozwiązłego, nic niestosownego, lecz że przysposobiony jest do każdego dobrego dzieła.

Haec eadem vestis circa renes zona fortius astringitur, ut castitas sacerdotis nullo incentivorum aestu dissolvatur. Quod bene significatur in quatuor coloribus, quibus zona illa variata erat, bysso, purpura, hyacintho et cocco. Quibus coloribus quatuor elementa significantur, quorum complexione natura constat humana, quorum distemperantia fluxus carnis generat, nisi medicinali cohibeatur continentia. Taliū enim coniectores naturam, per byssum, quia de terra oritur, terram; per purpuram, quia sanguine cochlearum marinarum tingitur, aquam; per hyacinthum, quia colorem sereni aeris imitatur, aerem; per coccum, qui colore flammeo rutilat, significari ignem voluerunt. Quorum, ut dictum est, exuberantia in renibus maxime superfluos humores, pravi humores illicitos motus generunt, qui nisi freno parcimoniae reprimantur, castitatis dignitas in eis facili impulsu periclitatur. Ubi autem maior est pugna, maior est adhibenda custodia. Inde est quod inter indumenta pontificalia adhuc circa renes applicantur linea feminalia, non tam ad velandam carnis turpitudinem, quae iam solitis operta est vestimentis, quam propter signum castitatis conservandae. Unde et Apostolus dicit: «Honestā nostrā nullius egent. Quae autem inhonestae sunt, his abundantiorē honorem circumdamus» (I Cor. XII). Feminalibus non utuntur novi sacerdotii pontifices, quibus est iniuncta servandae castitatis quotidiana necessitas, sicut est quotidie offerendi concessa potestas: cum pontifices umbrae servientes, expleta vice sua, feminalia sua solverent, tempore vicis suae tamen ea induerent. Reliqua duo, poderis et zona, veteribus et novis sacerdotibus fiunt indumenta communia, quamvis zona nostrorum sacerdotum non sit quatuor intexta coloribus, aut propter penuriam materiarum, aut propter absentiam artificum, undecunque tamen sit, et haec et illa unum gerunt temperantiae typum.

Tę to właśnie szatę⁴³ dookoła lędźwi obwiązuje się ciasno pasem, by nieskazitelnosc kapłana nie została naruszona żadną namiętnością podniet. Dobrze wyraża się to w czterech kolorach, którymi ubarwiany był ów pas – a barwiony był perkalem, purpurą, hiacyntem⁴⁴ i szkarłatem. Kolory te oznaczają cztery żywioły, których połączenie stanowi naturę ludzką: niezachowanie między nimi miary, jeśli powściągnięte nie zostanie leczniczym umiarkowaniem, powoduje niestałość cielesną⁴⁵. Badacze natury złożonej z tych żywiołów postanowili bowiem, że perkal, ponieważ powstaje z ziemi⁴⁶, oznacza ziemię; że purpura, ponieważ zabarwiana jest krwią ślimaków morskich⁴⁷, oznacza wodę; że hiacynt, ponieważ podobny jest do koloru klarownego powietrza, oznacza powietrze; i wreszcie, że szkarłat, ponieważ czerwieni się kolorem płomienia, oznacza ogień. Od nadmiaru tychże żywiołów w lędźwiach ci, którzy nie mogą poskromić się wędzidłem wstrzemięźliwości, rodzą nieuchronnie, jak powiedziano, zbyt liczne humory, z kolei zepsute humory rodzą nieprawę poruszenia – i godnej czystości zagraża u takich łatwa podnieta. Gdzie zaś bardzo wielka toczy się walka, tam konieczna jest bardzo wielka ostrożność. Dlatego to do pewnego czasu pod szaty pontyfikalne, dookoła lędźwi, zakładano lniane szarawary – nie tyle po to, aby zakryć szpetotę ciała, która przecież zwykłym ubraniem została już osłonięta, ile na znak nieskazitelnosci, którą należy zachować. Stąd też Apostoł mówi: „Miejsca naszego ciała szacowne niczego nie potrzebują; które zaś są nieszacowne, te otaczamy większą czcią” [1 Kor 12,24]. Arcykapłani nowego kapłaństwa nie używają szarawarów, ponieważ jak udzielono im możliwości codziennego składania ofiary, tak obowiązuje ich konieczność co-

⁴³ Chodzi o tunikę; Hugon rzecz dookreśla: *Haec vestis, id est tunica linea [...]*” (Libowski. 2021. „Sacramentum autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora”, 81).

⁴⁴ Spłaszczenie rzeczownika łacińskiego *hyacinthus*.

⁴⁵ Wyrażenie łacińskie, które oddaje się tu – możliwie, jak się wydaje, szeroko – poprzez „niestałość cielesną”, brzmi: *fluxus carnis*. Przy czym odnotować warto, iż rzeczownik *fluxus* znaczy z jednej strony czynność, mianowicie „płynięcie” czy „ruch”, z drugiej zaś strony rzecz, mianowicie „płyn” czy „upływ”; zob. Marian Plezia. Red. 2007. *Słownik łacińsko-polski*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 565, s. v. *fluxus*; por. Alojzy Jougan. 2013. *Słownik kościelny łacińsko-polski*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 265, s. v. *fluxio*. W konsekwencji dookreślony przydawką dopełniaczową *carnis* rzeczownik odnośny oznaczać może zarówno każdy płyn wydobywający się z ciała ludzkiego (a zatem wydzielinę cieknącą z nosa, ropę sączącą się z oczu, krew miesięczną u kobiety, wytrysk nasienia u mężczyzny itp.), jak też wszelki właściwy ciału ruch, wszelką właściwą ciału zmianę, zmienność. W ramach literatury chrześcijańskiej wyrażenie *fluxus carnis* kojarzyć się zwykło z grzechem nieczystości.

⁴⁶ Perkal to płótno bawełniane (dokładniej: rodzaj tkaniny bawełnianej o splocie płóciennym); z kolei bawełna *vel* bawełnica (*gossypium*) jest rośliną uprawną (dokładniej: jest rodzajem roślin z rodziny ślazowatych, który to rodzaj obejmuje około 40. gatunków krzewów, drzew i roślin zielnych). Rzeczywiście można więc o bawełnie powiedzieć, że powstaje, „rodzi się” z ziemi.

⁴⁷ Purpurę wykorzystywano w starożytności jako pigment: barwiono nią wyroby tekstylne; pozyskiwano ją z wydzieliny ślimaków morskich z rodziny rozkolców (chodzi głównie o gatunek *haustorium brandaris*).

dziennego zachowywania czystości: tymczasem arcykapłani służący cieniowi⁴⁸, złożwszy – kiedy przyszła na nich kolej – ofiarę, rozwiązywali swoje szarawary, kiedy jednak nastął czas następnej ich służby, znów je wkładali. Dwie wspomniane szaty, tunika i pas, stały się strojami wspólnymi dla starych i nowych kapłanów; a chociaż pasa naszych kapłanów nie tka się z czterech kolorów – albo z racji na niedostatek materii, albo z powodu niedomiaru rzemiosła – to jednak on jest; i tak jedna i druga szata podsuwają tenże sam wzór umiarkowania.

Sequitur quartum indumentum, tunica interior, vel hyacinthina, qua et in Veteri et in Novo Testamento soli utuntur pontifices. Duabus enim tunicis merito induitur pontifex, quia debet de thesauro suo proferre nova et vetera, id est, legem intelligere secundum litteram, quemadmodum ante adventum Christi observabatur, et secundum spiritum, quemadmodum post adventum Christi intelligitur. Unde et secunda tunica interior appellatur vel hyacinthina, cuius color coeli serenitatem imitatur, ut per hoc intelligatur quia pontifex plus debet de coelestibus cogitare quam de terrenis. Rectus quippe ordo est, ut primum studeamus munditiae carnis, per quam veniamus ad munditiam cordis, quae nos provehat ad intellectum divinitatis; iuxta illud: «Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt» (Matth. V).

Czas na szatę czwartą, czyli tunikę zewnętrzną albo hiacyntową, której tak w Starym, jak i w Nowym Testamencie używają wyłącznie arcykapłani. A słusznie obleka arcykapłan dwie tuniki, gdyż powinien on ze swojego skarbcza wydobywać rzeczy nowe i stare; to jest: powinien on rozumieć prawo i podług litery – a więc tak, jak zachowywano je przed przyjściem Chrystusa i podług ducha – a więc tak, jak pojmuje się je po przyjściu Chrystusa. Stąd też druga tunika, której kolor naśladuje pogodność nieba nazywana jest wierzchnią czy hiacyntową, aby dzięki temu wiadomym było, że arcykapłanowi więcej myśleć trzeba o rzeczach niebieskich aniżeli o rzeczach ziemskich. A niewątpliwie słuszna jest kolejność, że pierwiej staramy się o czystość ciała, przez którą dochodzimy do czystości serca, która z kolei prowadzi nas do pojęcia boskości – zgodnie z tymi słowy: „Błogosławieni czystego serca, ponieważ oni ujrzą Boga” [Mt 5,8].

Quinta vestis est superhumerales, quae Hebraice vocatur ephot [ephod]. Haec vestis sacerdotalis simul et pontificalis apud nos est; apud Hebraeos vero tantum pontificalis, et apud eos eisdem est variata coloribus, quibus et zona pontificalis, et de qua dicitur in ordinatione pontificis: « Et circumcinxit eum (de Moyse loquens)

⁴⁸ Zob. przypis 36.

secundum facturam humeralis». Humeri quippe fortes sunt ad agenda opera, et portanda onera, quae ex circumductione humeralis, suis ligaturis constringuntur, quia pontificem et innocentia et operibus iustitiae oportet esse constrictum, ut in eo nihil inveniatur dissolutum, nihil remissum. Quod vero significant varii colores in zona idem significant in superhumerali: quia quidquid de terrenis operamur, sive in largitione, sive in restrictione temporalium, totum sumimus ex contemptantia quatuor elementorum. Unde est, quod quaternarius decies ductus surgat in quadragenarium, quia elementorum quatuor abundantia legitime dispensata, quod significat denarius, ad verum perducit iubilaeum, qui exhibitione acquiritur bonorum operum. Quadragenarius enim numerus partibus suis denominatis quinquagenarium facit. Quo numero in lege (Levit. XXV) supradictus iubilaeus, id est remissionis annus, exprimitur, veram praefigurans libertatem, quam qui adeptus fuerit, nullam timebit ulterius servitutem. Huic bonorum operum significationi concinit, quod in humerali duobus pretiosis lapidibus insculpta erant nomina duodecim patriarcharum, sex in uno, et sex in altero: quorum alter superpositus erat dextro humero, alter sinistro. Nihil horum vacat a mysterio. Senarius enim propter sui perfectionem, opera iustitiae significat; nomina patriarcharum, memoriam sanctorum quam semper in exemplum bonorum operum habere debemus a dextris et a sinistris, id est in prosperis et in adversis, significant. Et ideo illa nomina in lapidibus scribuntur, quia quod in lapide sculpsit vix aut nunquam inde aboletur. Nec illud vacat a mysterio, quod pontifex cingitur secundum facturam superhumeralis, quia secundum opera sua unicuique retribuetur (Matth. XVI). Quod autem nostrorum pontificum superhumeralis non est tot coloribus intextum, nec est tam pretiosis gemmis redimitum, nihil refert, cum Christiana religio veritati serviens, compendiosis figuris idem intelligi faciat, quod vetus observantia sumptuosis.

Piąta szata to naramiennik, który po hebrajsku nazywany jest efodem. Szata ta jest u nas jednocześnie kapłańska i arcykapłańska; u Hebrajczyków natomiast była ona szatą wyłącznie arcykapłańską i zdobiona była u nich tymi samymi kolorami, co i arcykapłański pas – o niej to wspomina się w opisie ustanowienia arcykapłana powiedziane to jest o Mojżeszu: „I przepasał go (podług kształtu) naramiennika” [Kpł 8,7]. Oczywiście, ramiona po to są mocne, aby spełniać czyny i aby nosić ciężary, które przywiązane są odpowiednimi wiązaniami z obwódki naramiennika, jako że trzeba, aby arcykapłan związany pozostawał pod względem i niewinności, i czynów sprawiedliwych, żeby nie znaleziono w nim niczego rozwiązłego, niczego niestosownego. Co zaś oznaczają różne kolory na pasie, to samo oznaczają na naramienniku: gdyż czymkolwiek z rzeczy ziemskich się zajmujemy – będąc czy to hojnymi, czy oszczędnymi, gdy chodzi o to, co doczesne – bierzemy to jako

całość powstała ze zmieszania czterech żywiołów. A jeśli liczbę cztery przemnożymy dziesięciokrotnie, to otrzymamy liczbę czterdzieści; należy zaś pomnożyć cztery przez dziesięć, ponieważ sprawiedliwie rozłożona obfitość czterech żywiołów, co oznacza liczba dziesięć, prowadzi do prawdziwego jubileuszu, który zdobywa się poprzez okazywanie dobrych dzieł. Liczba bowiem czterdzieści określonymi swoimi częściami⁴⁹ tworzy liczbę pięćdziesiąt. Tą zaś liczbą oznaczony został w Prawie wzmiankowany wyżej jubileusz, to jest rok przebaczenia [zob. Kpł 25], rok, który zapowiada prawdziwą wolność: kto tę wolność osiągnie, nie będzie się bał żadnej innej niewoli. Z tym oznaczeniem dobrych czynów zgadza się fakt, że na dwóch drogocennych kamieniach naramiennika wyryte były imiona dwunastu patriarchów, sześć imion na jednym kamieniu i sześć imion na kamieniu drugim: jeden z tychże kamieni umieszczony był na naramienniku prawym, drugi zaś na naramienniku lewym. I ani jeden, ani drugi nie jest pozbawiony tajemnicy. Szóstka bowiem, ze względu na swoją doskonałość, oznacza czyny sprawiedliwości; imiona patriarchów oznaczają natomiast pamięć o świętych, którą nieustannie – ze strony zarówno prawej, jak lewej, to jest zarówno w pomyślności, jak i w przeciwnościach – musimy pielęgnować, by mieć przykład dobrych uczynków. A z tej racji imiona rzeczzone wypisane zostały na kamieniach, że to, co wyryte jest na kamieniu, tylko z trudem daje się stamtąd usunąć albo usunąć nie daje się wcale. I nie jest oderwane od tajemnicy to, że arcykapłana przepasuje się wedle kształtu naramiennika, ponieważ każdemu oddane będzie stosownie do jego czynów [por. Mt 16,27]. Że znowuż naramiennik naszych arcykapłanów nie jest przetykany tyłoma kolorami i że nie jest przyozdabiany tak drogocennymi kamieniami, do niczego to się nie odnosi, skoro religia chrześcijańska, służąc prawdzie, sprawia, że poprzez skromniejsze figury rozumie się to samo, co stary kult wyrażał poprzez figury zbytkowne.

Postquam pontificis verenda velata sunt suis indumentis, postquam coelestia iam coepit meditari, postquam iustitiae operibus ornatus est, postquam utroque cingulo, ut in omnibus fortiter et perseveranter staret, confirmatus est, imponitur rationale pectori pontificis, quod Graece logion dicitur, per quod sapientia, quae in ratione consistit, indicatur. Imponitur rationali manifestatio et veritas. Manifestatio ideo, quia non sufficit pontifici habere sapientiam, nisi etiam possit manifestare quae novit, et reddere rationem de ea, quae in nobis est, fide et spe. Veritas vero, quia non debet pontifex de suo corde prophetare, sed ea tantum quae veritas habet,

⁴⁹ Trudno w sposób pewny stwierdzić, co ma Iwon na myśli, mówiąc o określonych częściach czterdziestki.

manifestare. Sunt autem ad invicem concatenata rationale et humerale: quia cohaerere sibi invicem debent ratio et opera, ut quod mentis ratione concepimus, opere impleamus. Et notandus est ordo rerum: quia non prius rationale, quam humerale; quia non prius sapientia quam opera, sed prius opera, deinde sapientia. Unde habetur in psalmo: «A mandatis tuis intellexi» (Psalm. CXVIII). Et de Domino Iesu dicitur: «Quae coepit Iesus facere et docere» (Act. I). Deinde non prius manifestatio, quam rationale: quia nemo docere debet quae non novit. Huic ordini concordat propheta cum dicit: «Seminare vobis ad iustitiam, et metite fructum vitae, et illuminare vobis lumen scientiae» (Ose. X). In hoc pectoris ornamento duodecim lapides inserti erant, duodecim patriarcharum nomina insculpta habentes: quia sanctorum Patrum exempla pontifex semper debet habere in memoria, et secundum ea moderari facta sua. In duodenario autem numero lapidum potest significari [figurari] apostolica doctrina: quia et ipsi lapides per quatuor ordines sunt distributi, et terni in singulis angulis rationalis positi. Quod apostolicae doctrinae bene congruit, quae fidem Trinitatis per quatuor Evangelia in omni parte mundi praedicavit. Hic ornatus solius erat pontificis, sicut et nunc est apud eos, quibus eo uti concessum est, propter distantiam maiorum et minorum sacerdotum.

Po tym, jak zasłonięte zostały odpowiednimi szatami miejsca wstydlive ciała arcykapłana, po tym, jak zaczął on już rozmyślać o rzeczach niebieskich, po tym, jak przystrojony został sprawiedliwymi czynami, po tym, jak z obydwu stron wzmocniony został pasem, aby we wszystkim mężnie i wytrwale stać, wkładany jest na pierś arcykapłana racjonał, który po grecku nazywany jest pektorałem, przez który oznacza się mądrość, jaka zawiera się w rozumie. Do racjonału wkłada się zaś objawienie i prawdę⁵⁰. Dlatego objawienie, że na nic arcykapłanowi posiadać mądrość, jeśli nie potrafi także objawić tego, co poznał, i zdać sprawy z tej wiary i nadziei, która w nas jest [por. 1 P 3,15]; prawdę natomiast, gdyż nie powinien arcykapłan prorokować ze swojego serca, lecz to wyłącznie ma on objawiać, co należy do prawdy. Są zaś złączone ze sobą racjonał i naramiennik: gdyż powinny przylegać do siebie nawzajem rozum i czyny, abyśmy wypełnili czynem to, co pojęliśmy intelektem i rozumem. A zwrócić potrzeba uwagę na kolejność rzeczy: że nie zakłada się racjonału przed naramiennikiem, ponieważ mądrość nie poprzedza czynów, lecz najpierw są czyny, a potem jest mądrość. Stąd mamy w psalmie: „Nauczyłem się z twoich przykazań” [Ps 119 (118),104]. A o Panu Jezusie mówi się: „To zaczął Jezus czynić i tego nauczać” [Dz 1,1]. I dalej: nie bierze arcyka-

⁵⁰ Na temat objawienia i prawdy zob. przypis 19. artykułu następującego: Libowski. 2021. „«Sacrarium autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora”, 78-79; por. Marcin Majewski. 2012. „Wyroczenia efodu oraz urim i tummim w Biblii hebrajskiej”. Scripta Biblica et Orientalia 4: 91–107.

płan objawienia, zanim nie włoży racjonalu: dlatego, że nie wolno nikomu nauczać tego, czego sam nie poznał. Z taką kolejnością zgadza się prorok, kiedy mówi: „Posiejcie sobie ku sprawiedliwości, a żąć będziecie owoc życia, i zaświećcie sobie światło wiedzy” [Oz 10,12]. W odnośnej ozdobie napierśnej umieszczonych było dwanaście kamieni, na których wyryto imiona dwunastu patriarchów: gdyż zawsze winien mieć arcykapłan w pamięci przykłady świętych ojców, by podług nich kształtować swoje czyny. Liczba zaś dwunastu kamieni wyobrażać może naukę apostołską: ponieważ kamienie te zostały i podzielone na cztery grupy, i – po trzy – umocowane w każdym rogu racjonalu. Przystaje to dobrze do nauki apostołskiej, która, zawarta w czterech Ewangeliach, we wszystkich częściach świata głosiła wiarę w Trójcę. Ozdoba ta przysługiwała samemu tylko arcykapłanowi, obecnie jednakże noszą ją ci, którym zezwolono jej używać, aby móc rozróżniać kapłanów większych i mniejszych.

Ita ornato pontifice, superponitur capiti eius mitra, quae alio nomine cidaris vel tiara vocatur, qua regnum quinque sensuum, quo praeeminere pontifex debet, intelligitur. In capite enim usus habetur omnium corporalium sensuum quod cum bene regitur, caput viri, id est Christus, decenter ornatur. Et quia caput Christi Deus est (II Cor. XI), lamina aurea superponitur cui insculptum est nomen Dei, quod Hebraei vocant Ineffabile: ut per hoc intelligatur, Deum sicut omnium conditorem, ita esse rectorem, et ad honorem et gloriam eius esse referendum quidquid a Domini sacerdotibus bene fuerit dispensatum.

Skoro arcykapłan ubrany jest w ten sposób, to na jego głowę nakłada się mitrę, którą określa się również mianem turbanu albo tiary; rozumie się przez nią władztwo pięciu zmysłów, którym to władztwem arcykapłan winien się wyróżniać. Od głowy bowiem zależy użycie poszczególnych zmysłów cielesnych, ponieważ jeśli dobrze się nimi kieruje, to głowa męża, czyli Chrystus, jest wówczas wdzięcznie przyozdabiana. A jako że głową Chrystusa jest Bóg [1 Kor 11,3⁵¹], to na mitrze umieszcza się złotą płytkę, na której wyryte zostało imię Boga, które u Hebrajczyków brzmi: „Niewypowiedziany”: czyni się to po to, aby poznano, że Bóg jest zarówno stwórcą, jak i rządcą wszystkiego oraz że cokolwiek kapłani Pańscy właściwie rozporządzają, przyczynia się to do rozrostu Jego czci i chwały.

⁵¹ Edytor, którego pracę przedrukowywał Migne, najwyraźniej się w tym miejscu pomylił, odnosząc czytelnika do Drugiego Listu do Koryntian.

Haec indumenta octo esse debere constituit Moyses in Exodo; sed in Levitico de eisdem indumentis tractans, de octavo, id est feminalibus, tacuit. Unde Hieronymus in epistola ad Fabiolam, scribit: «Ubi refertur quomodo Moyses Aaron fratrem suum vestimentis pontificalibus induerit, de solis feminalibus nihil dicitur, hac, arbitror, causa: quia ad genitalia nostra et verenda lex non misit manum, quia ipsi secretiora monstra confessione digna tegere debemus et valere [et confusione digna regere et velare debemus], et conscientiam puritatis Deo iudici servare. De caeteris vero virtutibus, fortitudine, iustitia, humilitate, mansuetudine, liberalitate possunt et alii iudicare: pudicitiam sola novit conscientia, et humani oculi certi huius rei esse iudices non possunt absque his, qui passim in morem brutorum animalium in libidinem feruntur. Unde Apostolus: <De virginibus autem praeceptum Domini non habeo> (I Cor. VII). Et in Evangelio cum Dominus de eunuchis voluntariis et non voluntariis ageret, addidit in fine: <Qui potest capere, capiat> (Matth. XIX). Tanquam diceretur. Feminalibus ego vos non vestio, nec impono alicui necessitatem. Qui vult sacerdos esse ipse se vestiat, ipse se castitate munit. Igitur ipsi assumamus feminalia, ipsi nostra verecunda [verenda] operiamus, non quaeramus alienos oculos; ita tegantur genitalia, ut cum intramus Sancta sanctorum, nulla appareat turpitude, ne moriamur». Notandum vero est quod minoribus sacerdotibus neque duplex tunica datur, neque humerale, neque rationale, neque lamina aurea, sed tantum poderis, et mitra, et zona, qua stringatur tunica byssina. Funguntur tamen sacerdotio, sed non illa sublimitate, qua funguntur, qui omnibus octo indumentis decorantur. Novi quoque Testamenti sacerdotes non omnibus illis utuntur indumentis, quia nec duabus utuntur tunicis, nec rationali, praeter solos pontifices: nulli autem lamina aurea, quia, sicut dicit B. Hieronymus in supra memorata epistola, «quod olim in lamina monstrabatur, nunc in signo crucis ostenditur. Auro enim legis sanguis Evangelii pretiosior est».

W Księdze Wyjścia postanowił Mojżesz, że szat kapłańskich winno być osiem [zob. Wj 28]; lecz traktując o tych samych szatach w Księdze Kapłańskiej, przemilczał ósmą, a więc szarawary [zob. Kpł 8,4-9]. Stądże to pisze Hieronim w liście do Fabioli: „Tam, gdzie opowiada się, jak Mojżesz przydział Aarona, swojego brata, w szaty arcykapłańskie, o samych szarawarach niczego się nie mówi – z tego, jak sądzę, powodu, że prawo nie obejmuje⁵² spraw naszych części płciowych i wstydlivych, ponieważ sami choć ukrytą, to jednak godną zawstydzienia szpetotę po-

⁵² Występuje tutaj ciekawy zwrot *mittere manum* – na jego temat zob. np. Libowski. 2021. „«Sacrarium autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora”, 85–86, przypis 50.

winniśmy i opanowywać, i zasłaniać⁵³, i dla sędziego Boga w czystości zachowywać winniśmy sumienie. Bo co do pozostałych cnót – a zatem co do dzielności, sprawiedliwości, pokory, łagodności i szczodrobliwości – wydawać sąd mogą także inni: tymczasem czystość zna samo tylko sumienie i oczy ludzkie, na których zazwyczaj można polegać, nie mogą być w tej materii sędziami; ferować wyroki mogą one jedynie o tych, których, na sposób dzikich zwierząt, rozpiera pożądanie. Stąd i Apostoł powiada: „Co się zaś tyczy dziewic: nie mam przykazania Pańskiego” [1 Kor 7,25]. Z kolei Pan w Ewangelii, kiedy mówił o eunuchach dobrowolnych i niedobrowolnych, dodał na koniec: „Kto pojąć może, niech pojmuje!” [Mt 19,12]. To tak, jakby powiedziane zostało: „Nie ubieram was w szarawary i nie nakładam na nikogo takiej konieczności. Kto pragnie być kapłanem, ten niechaj sam się odzieje, i niechaj sam się zabezpieczy pod względem czystości”. Toteż sami przywdziewajmy szarawary, sami przesłaniajmy te nasze wstydlive członki, którym należy się szacunek⁵⁴, nie szukajmy cudzych spojrzeń; i tak niechaj zakryte będą narządy rozrodcze, ażeby kiedy wchodzić będziemy do Świętego Świętych, nie okazała się żadna szpetność, byśmy nie pomarli!”⁵⁵. Trzeba zaś zauważyć, że kapłanom niższej godności nie daje się ani drugiej tuniki, ani naramiennika, ani racjonu, ani złotej płytki, lecz tylko suknię, mitrę i pas, którym przepasywana jest tunika perkalikowa. Wszakże, owszem, sprawują oni kapłaństwo, ale nie w takiej randze, w jakiej sprawują je ci, którzy wszystkimi ośmioma szatami są przystrajani. Również kapłani Nowego Testamentu nie używają wszystkich owych szat, jako że nie używają ani dwóch tunik, ani też racjonu – za wyjątkiem jedynie arcykapłanów: nie używają także złotej płytki, ponieważ, jak mówi błogosławiony Hieronim we wspomnianym już wyżej liście, „to, co niegdyś ukazywano na płytce, teraz pokazywane jest w znaku krzyża. Od złota bowiem prawa droższa jest krew Ewangelii”⁵⁶.

Utuntur autem tunica linea, quae poderis dicitur, vel talaris, quae omnium figurat castigationem membrorum et zona quae tunicam stringit [succingit], quae dissolutam et remissam prohibet esse castitatem. Utuntur et superhumerali, per

⁵³ Przyjmuje się tu, że lekcja właściwa – bo najwyczejniejsza – to ta zasugerowana przez edytora w nawiasie; wersja sprzed nawiasu brzmi mniej więcej, jak następuje: „(...) [P]onieważ sami tajemną szpetotą godną spowiedzi powinniśmy i zakrywać, i leczyć (...)”.

⁵⁴ Czyta się tu i tłumaczy obie lekcje, jako że jedna z drugą bardzo zgrabnie dają się połączyć.

⁵⁵ Iwon cytuje tutaj sześćdziesiąty czwarty list Hieronima, list adresowany do Fabioli, poświęcony zagadnieniu stroju kapłańskiego; mamy list ten po polsku – wraz z tekstem łacińskim zresztą, zaczerpniętym z Migne’a: Hieronim ze Strydonu. 2010. *Listy II (51–79)*, 102–116*; fragment przywołany przez Iwoną znajduje się na s. 115–115*. Oczywiście, cytacja nie jest dokładna.

⁵⁶ Por. Hieronim ze Strydonu. 2010. *Listy II*, 115–115*.

quod exiguntur opera iustitiae a sacerdote, quia non sufficit temperantia, et a malo abstinentia, quae superioribus duobus indumentis figurabatur, nisi opera iustitiae et misericordiae subsequantur. Unde et in Psalmo dicitur: «Desine a malo et fac bonum» (Psal. XXXI; I Petr. III). Unde ipsum humerali poderi astringitur [affligitur]. Utuntur et stola, quae alio nomine orarium vocatur, qua vetus sacerdotium non utebatur. Hoc tanquam iugum bobus arantibus vel triturantibus collo iuxta humeros superponitur, ut illud Evangelicum ab eis impleatur: «Tollite iugum meum super vos, et discite à me, quia mitis sum et humilis corde: iugum enim meum suave, et onus meum leve» (Matth. XI). Haec a collo per anteriora descendens, dextrum latus ornat et sinistrum, ut doceat sacerdotem per arma iustitiae a dextris et a sinistris, id est in prosperis et adversis, debere esse munitum: quod ad fortitudinem pertinet, sine qua caeterae virtutes facile expugnantur, et minime coronantur. Unde dicit Apostolus: «Patientia vobis necessaria est, ut reportetis repromissiones» (Hebr. X). Et in Evangelio Dominus: «Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit» (Matth. X, XXIV). Inde est quod stola cum zona poderis quibusdam nexibus colligatur, quia virtutes virtutibus adiuvantur, ne aliquo tentationis impulsu moveantur. His omnibus indumentis superponitur casula, quae alio nomine planeta vocatur: quae, quia communis est vestis, charitatem significat, quae universis virtutibus superponitur, quia caeterae virtutes nihil sine ea utile operantur. Unde dicit Apostolus: «Et adhuc excellentiorem viam docebo vos: Aemulamini charitatem» (I Cor. XII). Et quam inutiles absque ea sint caeterae virtutes subsequenter approbatur, cum praecipuas virtutes scientiam scilicet linguarum, distributionem rerum propriarum, ipsum quoque martyrium sine ea nihil esse [valere] confirmat. Et ideo prudentiae ponitur loco, quia plenitudo legis est dilectio (Rom. XIII), et quia mentibus bene compositis, et divino cultui mancipatis, frequenter subrepat acedia, oportet ut ad eam frequenter detergendam, diligens adhibeatur vigilantia, qua ab oculis cordis emergens talis saepe mundetur pituita. Unde in sinistra manu ponitur quaedam mappula, quae saepe fluentem oculorum pituitam tergat, et oculorum lipitudinem removeat. Haec quippe ornamenta, ut dictum est, non sunt ipsae virtutes, sed virtutum insignia, quibus tanquam scripturis admonentur utentes, quid debeant appetere, quid vitare, et ad quem finem sua facta dirigere.

Używają natomiast kapłani nowotestamentowi tuniki lnianej, która nazywana jest również suknią⁵⁷ i która wyraża czystość wszystkich członków⁵⁸, i pasa, który

⁵⁷ Łacina ma w tym miejscu dwa słowa, *poderis* i *talaris*; w polszczyźnie brak jednak dobrego synonimu dla wykorzystanych już tu rzeczowników „tunika” i „suknia”.

⁵⁸ Chodzi o albę – na ten temat zob. Libowski. 2021. „«Sacrarium autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora”, 80, przypis 26; por. Dawid Mielnik. 2017. „Jak postrzegany jest kapłan Pań-

podpasywa⁵⁹ tunikę i który nakazuje, aby czystość nie była rozwiązła i niestosowna⁶⁰. Używają także naramiennika, przez wzgląd na który podejmuje się kapłan dzieł sprawiedliwych, ponieważ nie wystarczają powściągliwość i powstrzymanie się od zła – co przedstawiają dwie wzmiankowane powyżej szaty – jeśli nie dołączają się do nich dzieła sprawiedliwości i miłosierdzia⁶¹. Stąd i w Psalmie powiada się: „Skończ ze złem, a czyń dobro” [Ps 37 (36),27⁶²; por. 1 P 3,11]. Do tego właśnie zobowiązuje i naramiennik, i suknia. Kapłani Nowego Testa-

ski? Obraz celebransa na podstawie symboliki szat liturgicznych”. Studia Warmińskie 54: 145–146; Bogusław Nadolski. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych*. „Per visibilia ad invisibilia”. Kraków: Wydawnictwo Salwator, 62.

⁵⁹ Tłumaczony jest czasownik podany przez wydawcę w nawiasie.

⁶⁰ Chodzi o *cingulum*, o którym Dawid Mielnik pisze zwięźle tak (Mielnik. 2017. „Jak postrzegany jest kapłan Pański”, 146–147): „*Cingulum* jest rodzajem pasa służącego do przewiązania alby oraz stuły. Etymologia nawiązuje do czasownika: *cingere* oznaczającego opasywać. (...) Pas w starożytności był nieodłącznym elementem tuniki, stąd używano go do jej przepasania. Kiedy zaadaptowano albę na potrzeby liturgiczne, przyjęto również i pas służący do jej opasania. *Cingulum* umożliwilo zatem wygodniejsze chodzenie dzięki podciągnięciu długiej tuniki. (...) Symbolika *cingulum* jest bogata. Ponieważ pas jest nakładany w okolicach bioder, od dawna uchodził on za oznakę wstrzemięźliwości, umiarkowania oraz powściągliwości w zakresie pożądlivosti cielesnych. Ze względu na noszenie go podczas podróży był także uważany za symbol czujności i gotowości do niezwłocznego podjęcia dalszej drogi, «stawienia czoła» nieprzewidzianym przeciwnościom itp. Tekst z J 21 sugerował ponadto znak wpływu Boga na życie człowieka, który jest gotowy podporządkować Mu swe działanie. Kolor biały pasa przypominał kapłanowi o potrzebie przed Bogiem czystości «serca». Wreszcie w *cingulum* dopatrywano się symbolu powrozów, którymi Chrystus był skneblowany, lub bicza, którym Go uderzano”. Por. Nadolski. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych*, 103–104.

⁶¹ Naramiennikiem kapłanów Nowego Testamentu jest humerał. Jak wynika z tekstu, za czasów Iwona noszono humerał nie, jak obecnie, pod albą, ale na albie. Mielnik wyjaśnia pokrótce (Mielnik. 2017. „Jak postrzegany jest kapłan Pański?”, 144–145): „Początkowo (...) były znane dwa sposoby wkładania humerału – pod albo na albę. Etymologiczne sam termin pochodzi od łac. *humeri*, co znaczy: ramiona. I zapewne dlatego określono tę chustę tym mianem, że służy ona okrywaniu ramion kapłana. (...) Część badaczy wiąże genezę pojawienia się humerału jako chrześcijańskiej szaty liturgicznej ze zwyczajem noszenia przez żydowskich kapłanów efodu. Wydaje się jednak bardziej prawdopodobne, że pierwowzorem humerału jest *focale* – chusta noszona w starożytności przez społeczność rzymską. Ta szata pełniła podwójną rolę – w zimie chroniła przed zimnem, natomiast w lecie – przed potem. Powodów wprowadzenia tej chusty do liturgii było bardzo wiele. Za jej pomocą zabezpieczano drogocenne stuły od potu, chroniono kapłana przed otarciami przez elementy ozdobne stuły czy ornatu oraz zasłanianie szyję w celu godnego urzeczywistniania Ofiary Chrystusa. Ponadto humerał służył ochronie przed zimnem, co sprawdzało się w nieogrzewanych, zimnych kościołach. Z tego powodu ta szata liturgiczna jest nazywana niekiedy *custodia vocis* (łac. „strażnik głosu”). Być może innym powodem wprowadzenia tej chusty do liturgii było usztywnienie górnej części alby, która była zbyt luźna. Początkowo humerał okrywał przede wszystkim głowę, dopiero później dodatkowo szyję i ramiona. Znany jest nawet zwyczaj nakrywania nim głowy podczas procesji do ołtarza oraz podczas powrotu do zakrystii. W miarę rozwoju sztuki sakralnej zaczął być ozdabiany tzw. parurami, które projektowano w taki sposób, by łatwo można było oddzielić je od humerału. Symbolika tej szaty liturgicznej jest bardzo bogata. Ze względu na wkładanie humerału na głowę, dopatrywano się w nim przyłbicy zbawienia (zob. Ef 6,17; 1 Tes 5,8) chroniącej przed szatanem. W okrywaniu szyi dostrzegano zabezpieczenie języka od złych rozmów i niepotrzebnych słów, a w przysłonięciu ramion – udzielenie kapłanowi siły potrzebnej do służby Bożej. Innocenty III z kolei widział w humerale nawiązanie do obłoku, który okrywał przybytek żydowski. W interpretacji związanej z osobą Jezusa w tej szacie liturgicznej widzi się nawiązanie do chusty, którą zawiązano oczym Zbawiciela podczas biczowania”. Por. Nadolski. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych*, 138.

⁶² Okazuje się, że i ten cytat jest u Migne’a źle zidentyfikowany.

mentu używają ponadto stuły, którą inaczej nazywa się orarionem, a której nie używało kapłaństwo stare⁶³. Stułę, niby jarzmo zakładane na kark orzących czy młójących wołów, przewieszają się przez ramiona, aby wypełniły one owo wskazanie ewangeliczne: „Weźcie na siebie moje jarzmo i ucźcie się ode Mnie, gdyż łagodny jestem i serce mam pokorne: jarzmo bowiem moje słodkie, a brzemię moje lekkie” [Mt 11,29-30]. Stuła, opadając z szyi na części ciała znajdujące się poniżej, zdobi bok prawy i lewy, aby pouczyć, że kapłan i od strony prawej, i od strony lewej – to jest: i w pomyślnościach, i w przeciwnościach – winien pozostać zabezpieczony bronią sprawiedliwości: rozchodzą się tu o dzielność, bez której inne cnoty łatwo zostają pokonane i bardzo rzadko są nagradzane. Z tego powodu Apostoł rzecze: „Koniecznym jest, abyście byli wytrwali, byście dotarli do obietnic” [Hbr 10,36]. A w Ewangelii Pan obiecuje: „Kto wytrwa do końca, ten będzie zbawiony” [Mt 10,22; 24,13]. Stąd zaś bierze się zwyczaj, iż kilkoma splotami łączy się stułę z pasem sukni, że cnoty wspierają cnoty, aby nie poruszyło ich żadne drgnienie pokusy. Na te wszystkie szaty nakłada się ornat, który inaczej zwie się planetą⁶⁴: on, ponieważ jest szatą wspólną, oznacza miłość, którą wkłada się na wszystkie cnoty, gdyż bez niej pozostałe cnoty nie przynoszą żadnego pożytku⁶⁵. Dlatego mówi Apostoł: „A odtąd będę nauczał was drogi doskonalszej” [1 Kor 12,31]; i dalej: „Podążajcie za miłością!” [1 Kor 14,1]. A jak bardzo bezużyteczne pozostają bez niej pozostałe cnoty, stwierdza się kolejno, gdy nabiera się pewności co do tego, że nawet szczególne cnoty – mianowicie znajomość języków, rozdzielność swojego mienia, a także samo męczeństwo – bez niej nie mają żadnej wartości⁶⁶. Dlatego więc zajmuje ona miejsce roztropności, gdyż pełnią prawa jest miłość [por. Rz 13,10]; a ponieważ kiedy umysły dobrze już zostały ułożone i kiedy oddały się kultowi boskiemu, niejednokrotnie zakrada się w nie lenistwo, potrzeba, aby – dla jego częstego usuwania – podjęto pilne czuwanie, dzięki któremu ów wyciekający z oczu serca śluz co i raz będzie usuwany. Stąd to na lewą rękę wkłada się jakiś rodzaj chusty, przy pomocy której często wyciera

⁶³ Na temat stuły – zob. Libowski. 2021. „«Sacrarium autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora”, 87, przypis 54; Mielnik. 2017. „Jak postrzegany jest kapłan Pański?”, 148–149; Nadolski. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych*, 301.

⁶⁴ Jako że nie dysponuje polszczyzna synonimem dla słowa „ornat”, spolszcza się tu łaciński rzeczownik *planeta*, który jest równoważnikiem nazwy *casula*.

⁶⁵ Na temat ornatu – zob. Libowski. 2021. „«Sacrarium autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora”, 88, przypis 59; Mielnik. 2017. „Jak postrzegany jest kapłan Pański?”, 149–150; Nadolski. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych*, 210–211.

⁶⁶ Lepszy wariant tekstu podany został w nawiasie.

się wypływającą z oczu wydzielinę i usuwa się z oczu ropę⁶⁷. Jasne, stroje te nie są, jak powiedziano, samymi cnotami, lecz znakami cnót, którymi to strojami – naszymi tekstami – poucza się ich użytkowników, czego powinni pragnąć, czego unikać i ku jakiemu celowi mają kierować swoje czyny.

Adiiciendum est supradictis, quia levitae et suo modo utuntur supramemoratis indumentis, idem significantibus, quod significant in presbyteris. Utuntur levitae dalmatica, quae propter sui latitudinem curam proximorum significat, quod significabat in presbyteris casula, quia utrorumque istorum ministrorum, ad implendam dilectionem, eadem debet esse custodia. Utuntur episcopi et cardinales presbyteri sandaliis, quae calceamenta sunt praedicatorum. Habent autem ad terram [a terra] soleam integram, ne pes tangat terram. Supra vero constat ex corio, quibusdam loris pertuso, quia Evangelium non debet terrenis commodis inniti, nec omnia evangelica [ecclesiastica] sacramenta omnibus revelari, nec omnibus abscondi. Unde et Dominus discipulis ita dicebat: «Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, caeteris autem in parabolis, ut videntes non videant, et audientes non intelligant» (Matth. III.). Hanc sandaliorum significationem propheta intelligebat, quando dicebat: «Quam speciosi pedes annuntiantium pacem, evangelizantium bona!» (Isa. LII; Rom. X.) Antequam induantur sandaliis, vestiuntur caligis byssinis vel lineis, usque ad genua protensis, et ibi bene constrictis, per quas significatur, quia debent rectos gressus facere pedibus suis, et genua debilia, id est negligentis resoluta, roborare, et sic ad praedicandum Evangelium festinare. Unguntur praeterea manus presbyteris et episcopis, ut cognoscant se in virtute sancti Spiritus hoc sacramento gratiam consecrandi accipere, et opera misericordiae erga omnes pro viribus exercere debere. Episcopo vero specialiter caput ungitur, ut intelligat se esse illius vicarium, de quo dicitur in psalmo: «Unxit te Deus Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis» (Psal. XLIV). Accipiunt hac unctione claves regni coelorum ut quaecunque ligaverint super terram, sint ligata et in coelis, et quaecunque solverint super terram, sint soluta et in coelo (Matth. XVIII), et quorum peccata detinuerint, sint detenta; et quorum peccata dimiserint, sint dimissa (Ioan. XX).

Do tego, co powiedziano powyżej, dodać należy, że także diakoni na sobie właściwy sposób używają wcześniej wspomnianych szat, które znaczą w ich wypadku to samo, co znaczą w przypadku prezbiterów. Używają diakoni dalma-

⁶⁷ Na temat manipularza – zob. Libowski. 2021. „Sacrarium autem vestium ritus». Hugona ze Świętego Wiktora”, 88–89, przypis 62; Mielnik. 2017. „Jak postrzegany jest kapłan Pański?”, 147–148; Nadolski. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych*, 182.

tyki, która z uwagi na swoją szerokość oznacza zatroskanie o bliźnich, co przy prezbiterach oznaczał ornat, ponieważ ta właśnie straż – dla wypełnienia miłości – winna być zadaniem jednych i drugich tychże posługujących⁶⁸. Biskupi zaś i kardynałowie prezbiterzy używają sandałów, które stanowią obuwie kaznodziejów⁶⁹. Od spodu⁷⁰ sandały te mają pełną podeszwę, aby stopy nie dotykały ziemi. A z wierzchu wykonane są ze skóry, przewleczonej kilkoma rzemykami, Ewangelia wszakże – z jednej strony – nie powinna opierać się na ziemskich korzyściach, z drugiej zaś strony wszystkie sakramenty kościelne⁷¹ nie mogą być ani wszystkim obwieszczane, ani też przed wszystkimi ukrywane. Dlatego to i Pan zwrócił się do uczniów ze słowami: „Wam dane zostało poznanie tajemnicy królestwa Bożego, inni natomiast poznają ją poprzez przypowieści, aby widząc nie widzieli i słysząc nie pojęli” [Łk 8,10⁷²]. Owo znaczenie sandałów rozumiał prorok, kiedy wołał: „Jakże piękne są stopy tych, którzy obwieszczają pokój, którzy przepowiadają dobro!” [Iz 52,7; Rz 10,15]. Zanim jednak obują biskupi i kardynałowie sandały, wdziewają perkalikowe albo lniane pończochy, sięgające aż do kolan i tam, pod kolanami, stosownie wiązane; oznaczają one, że biskupi i kardynałowie nogami swoimi stawiać powinni proste kroki i wzmacniać osłabłe – to jest: doprowadzone do tego stanu przez niedbalstwo – kolana, i tak śpieszyć, aby głosić Ewangelię⁷³. Z tegoż powodu namaszcza się ręce prezbiterów i biskupów, by poznali, że w sakramencie tym w mocy Ducha Świętego przyjmują oni dar konsekrowania i że względem wszystkich, podług swoich sił, praktykować winni czyny miłosierdzia. W sposób zaś wyjątkowy⁷⁴ namaszcza się biskupowi głowę, aby wiedział, że jest on wikariuszem tego, o którym mówi się w psalmie: „Przed towarzyszami twoimi namaścił cię Bóg, Bóg twój, olejem radości” [Ps 45 (44),8; Hbr 1,9]. Skutkiem

⁶⁸ Na temat dalmatyki – zob. Libowski. 2021. „*Sacrarium autem vestium ritus*». Hugona ze Świętego Wiktora”, 89, przypis 63; Nadolski. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych*, 300–301.

⁶⁹ Na temat sandałów pontyfikalnych – zob. Libowski. 2021. „*Sacrarium autem vestium ritus*». Hugona ze Świętego Wiktora”, 90, przypis 66; por. Joseph Braun. 1912. *Episcopal Sandals*. W *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company (25.01.2022). <http://www.newadvent.org/cathen/13434a.htm>.

⁷⁰ W ten sposób zdecydowano się przetłumaczyć owo *a terra* czy też *ad terram*.

⁷¹ Zdecydowano się w tym miejscu na przetłumaczenie przymiotnika podpowiadanego przez edytora.

⁷² Kolejna pomyłka edytorska.

⁷³ Na temat pończoch pontyfikalnych – zob. Libowski. 2021. „*Sacrarium autem vestium ritus*». Hugona ze Świętego Wiktora”, 90, przypis 67; por. John Bertram Peterson. 1908. *Buskins*. W *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company (25.01.2022). <http://www.newadvent.org/cathen/03087b.htm>.

⁷⁴ Chodzi o to, że głowę namacza się w trakcie święceń wyłącznie biskupowi; święconym na prezbiterów maści się jedynie dłonie.

owego namaszczenia otrzymują kapłani i biskupi klucze królestwa niebieskiego, aby to, co zwiążą na ziemi, związane było także w niebie, a co rozwiążą na ziemi, aby rozwiązane było także w niebie [por. Mt 18,18]; i aby grzechy tych, którym je zatrzymają, były zatrzymane, a grzechy tych, którym je odpuszczają, były odpuszczone [por. J 20,23].

His ita de ornatu sacerdotali et pontificali breviter praelibatis, admonendi estis, ut sicut sacramenta profunda audistis, sic ea studeatis et corde intelligere et opere implere. «Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores» (Rom. I). Potest enim unusquisque vestrum intra se regale habere sacerdotium et sacerdotes ornatus, si quem abluerit et mundum fecerit legis observatio, et si gratia baptismi et unctio chrismatis illibata permanserit, et si indutus duplicibus indumentis, litterae scilicet et spiritus, fuerit, et si in his fortiter accingatur, ut sit castus mente et corpore; si etiam superhumerali operum iustificetur, si stola fortitudinis a dextris et a sinistris muniatur, si plenitudine scientiae, quam planeta significat, cumuletur, potest, inquam, ita ornatus, intra Dei templum, quod ipse est, verum habere sacerdotium. Qui autem nec sacris vestibus induti, nec honestis moribus ornati, ad altare Dei accedere praesumpserint, sicut filii Aaron, Nadab et Abihu, igne alieno, quem offerebant ante Dominum, consumpti sunt (Levit. X): ita isti non divina ordinatione, sed sua praesumptione sacerdotium sibi usurpantes, cum his, qui ad regales nuptias sine veste nuptiali intraverunt, aeternis ignibus sunt cruciandi (Matth. XXII). Unde dicitur in Levitico: «Et dixit Dominus ad Moysen: Loquere ad Aaron fratrem tuum, ne intret omni hora in sancta interiora, ut non moriatur» (Levit. XVI). Unde ostenditur, quod si inordinate intraret Sancta sanctorum, non praeparatus, non indutus sacerdotalibus indumentis, non propitiato sibi prius Deo, morietur, et merito, tanquam qui non fecerit ea quae oportet fieri, antequam accedatur ad altare Dei. Ad omnes enim nos pertinet, nos omnes instruit lex Dei ut sciamus quomodo debeamus accedere ad altare Dei, et offerre, scilicet ut deponamus vestimenta sordida, id est, carnis immunditiam, pravitatem morum, inquinamenta libidinum. Unde et in Exodo, cum enumerasset Dominus vestes, quibus induendus erat Aaron et filii eius, adiunxit: «Vesties his omnibus fratrem tuum, et filios eius cum eo, et cunctorum consecrabis manus, sanctificabisque illos ut sacerdotio fungantur mihi» (Exod. XXVIII). Sequitur: «Et utentur eis Aaron et filii eius, quando ingredientur testimonii tabernaculum, quando appropinquabunt ad altare, ut ministrent in sanctuario, ne iniquitatis rei moriantur» (ibid.). Ex his omnibus colligitur quanta sit dignitas sacerdotalis ministerii, et quanta esse debeat sanctitas ministrorum: quam qui habuerit, sacerdotii merito non carebit. Qui vero non habuerit, et sacerdotii officium usurpaverit, merito cum supra memoratis praesumptoribus interibit. Multa de sa-

cerdotii dignitate, multa de indumentorum sacerdotalium mystica pulchritudine, vitantes prolixitatem sermonis, praeterivimus: hoc intendentes, quia ad aedificationem morum, et ad utilitatem audientium ista sufficiunt.

Skoro w taki oto sposób rozpatrzyliśmy pokrótce zagadnienie stroju kapłańskiego i arcykapłańskiego, należy napomnieć was, byście tak jak słuchaliście o najgłębszych sakramentach, tak też starali się je i sercem rozumieć, i czynem wypełniać. „Albowiem usprawiedliwieni u Boga są nie ci, którzy słuchają prawa, lecz ci, którą prawo wypełniają” [Rz 2,13]. Może bowiem każdy z was zarówno nieść w swoim wnętrzu królewskie kapłaństwo, jak i wdziawać kapłańskie stroje – jeśli obmyje się i poprzez zachowywanie prawa stanie się czysty, i jeśli trwały będą w nim nie naruszenie łaska chrztu i pomazanie krzyżmem, i jeśli przyodzieje się dwojakimi szatami, mianowicie szatą litery i szatą ducha, i jeśli, będąc w nie ubrany, przepasany zostanie mocno, aby duszą i ciałem był czysty, jeśli ponadto usprawiedliwi go naramiennik czynów, i jeśli zabezpieczony będzie, tak z prawej, jak z lewej strony, stułą męstwa, i jeśli napełniony zostanie pełnią wiedzy, którą oznacza ornat; może, powiadam, każdy z was, tak ubrany, wewnątrz świątyni Boga, którą sam jest, posiadać prawdziwe kapłaństwo. Tych zaś, którzy, jak synowie Aarona Nadab i Abihu, odważyli się przystępować do ołtarza Bożego nieodziani w święte szaty i nieprzyozdobieni szlachetnymi obyczajami, strawił ogień niestosowny⁷⁵, który ofiarowywali oni przed Panem [por. Kpł 10,1-2]: tak samo na męki pośród wieczystych płomieni – razem z tymi, którzy weszli na królewskie zaślubiny bez ślubnej szaty [por. Mt 22,11-14] – skazani będą ci, którzy nie na mocy boskiego ustanowienia, ale w swej zuchwałości przywłaszczają sobie kapłaństwo. Dlatego czytamy w Księdze Kapłańskiej: „I powiedział Pan do Mojżesza: «Powiedz Aaronowi, twemu bratu, żeby nie w każdym czasie wchodził do świętego wnętrza, by nie umarł»” [Kpł 16,2]. Dowiadujemy się stąd, że gdyby wszedł Aaron do Świętego Świętych, nie zachowując przyjętego porządku – a więc: nieprzygotowany, nieobleczony w szaty kapłańskie, bez uprzedniego Bożego przebaczenia – to by umarł, zanim zbliżyłby się do ołtarza Boga; i umarłby słusznie, jak ci, którzy nie uczynili tego, co potrzeba im było uczynić. Wszystkich bowiem nas dotyczy i wszystkich nas poucza prawo Boże, abyśmy wiedzieli, jak powinniśmy przystępować do ołtarza Bożego i składać ofiary, że mianowicie zdjąć winniśmy ubrania brudne, czyli nieczystość ciała, nieprawość obyczajów i błoto pożądlivości. Dlatego także w Księdze Wyjścia dodał Pan, gdy wylizwał szaty, w które ubrani zostali Aaron i jego synowie: „Odziejesz wszystkimi tymi szatami twojego brata, a wraz z nim jego synów

⁷⁵ Ogień niestosowny – tzn. nie taki, jaki był przez Boga nakazany.

i konsekrujesz ręce ich wszystkich, i uświęcisz ich, aby służyli mi w kapłaństwie” [Wj 28,4]. I dopowiedział Pan: „I będą używali tych szat Aaron i jego synowie, kiedy wchodzić będą do namiotu świadectwa, kiedy przystępować będą do ołtarza, aby służyć w sanktuarium, aby jako winni nieprawości nie pomarli” [Wj 28,43]. Z tego wszystkiego wynika, jak wielka jest godność posługi kapłańskiej i jak wielka winna być świętość posługujących: zaprawdę, ci, którzy ją posiadają, kapłaństwa nie zostaną pozbawieni. Którzy zaś nie będą jej mieli i przywłaszczą sobie urząd kapłański, wraz ze wspomnianymi powyżej zuchwalcami niechybnie przepadną. By nie przedłużać kazania, wiele z tego, co tyczy się godności kapłaństwa, wiele z tego, co tyczy się mistycznego piękna szat kapłańskich, pominęliśmy: na to natomiast zwracamy uwagę, bo wystarczy to, aby zbudować obyczaje i aby słuchacze z mowy tej mieli zysk.

Bibliografia

- Auctor incertus. 1853. Sermones sex ad populum. W PL 147, 219–236.
- Augustinus Theinerus. 1853. Dissertatio de Decreto quod Ivoni tribuitur aliisque antiquis canonum collectionibus Gratiano anterioribus. W PL 161, XLIX–L.
- Brasington Bruce C. 2006. Lessons of Love: Bishop Ivo of Chartres as Teacher. W *Teaching and Learning in Northern Europe, 1000–1200* (Studies in the early Middle Ages, 8). Red. Sally N. Vaughn, Jay Rubenstein, 129–147. Turnhout: Brepols Publishers.
- Brasington Bruce, Brett Martin, Rolker Christof, Nowak Przemysław. 2015. *Ivo of Chartres: work in progress* (13.01.2022). <https://ivo-of-chartres.github.io/index.html>.
- Braun Joseph. 1912. Episcopal Sandals. W *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company (25.01.2022). <http://www.newadvent.org/cathen/13434a.htm>.
- Dozeman Thomas B. 2008. *Holiness and Ministry. A Biblical Theology of Ordination*. Oxford: Oxford University Press.
- Forcellini Aegidio. 1896. *Lexicon totius Latinitatis*. Patavii: Typis Seminarii (21.01.2022). <http://lexica.linguax.com/forc2.php?searchedLG=>.
- Gałkowski Tomasz. 2017. „Źródła myśli Iwona z Chartres o *salus animarum* jako celu prawa kanonicznego”. *Acta Universitatis Lodziensis – Folia Iuridica* 80: 29–45.
- Ghellinck Joseph de. 1910. *St. Ivo of Chartres* (10.01.2022). <http://www.newadvent.org/cathen/08257a.htm>.
- Heskin Kieran. 1996. „Signs and Symbols of Sacred Reality in Old Testament Religion”. *New Blackfriars* 77 (900): 20–28.

- Hieronim ze Strydonu. 2010. *Listy II (51–79)* (Źródła Myśli Teologicznej, 55). Wstęp i opracowanie na podstawie tłumaczenia ks. Jana Czuja – Monika Ożóg; tekst łaciński przygotował Henryk Pietras SJ. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Ivo Carnotensis. 1853. *Decretum*. W PL 161, 9–1036.
- Ivo Carnotensis. 1853. *Panormia*. W PL 161, 1037–1428.
- Ivo Carnotensis. 1854. *Epistolae*. W PL 162, 9–504.
- Ivo Carnotensis. 1854. *Sermones*. W PL 162, 505–610.
- Jougan Alojzy. 2013. *Słownik kościelny łacińsko-polski*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Léon-Dufour Xavier. Red. 1994. *Słownik teologii biblijnej*. Tłum. Kazimierz Romaniuk. Poznań: Palottinum.
- Libowski Łukasz. 2021. „*Sacrarium autem vestium ritus*». Hugona ze Świętego Wiktora spojrzenie na rzeczywistość sakramentu świętych szat: czwarta część drugiej księgi jego «*De sacramentis christianae fidei*»”. *Świdnickie Studia Teologiczne* 18: 71–96.
- Libowski Łukasz. 2022. „*«[...] Obrzezanie serca jest obrzezaniem prawdziwym [...]»*. Iwona z Chartres kazanie o obrzezaniu Pańskim [PL 162, 571–573]”. *Nowiny Raciborskie* 30 (1): 8–9.
- Majewski Marcin. 2012. „*Wyrocznia efodu oraz urim i tummim w Biblii hebrajskiej*”. *Scripta Biblica et Orientalia* 4: 91–107.
- Marriott Wharton B. 1868. *Vestiarium Christianum. The Origin and Gradual Development of the Dress of Holy Ministry in the Church*. London: Rivingtons.
- Mielnik Dawid. 2017. „*Jak postrzegany jest kapłan Pański? Obraz celebransa na podstawie symboliki szat liturgicznych*”. *Studia Warmińskie* 54: 145–146.
- Nadolski Bogusław. 2012. *Leksykon symboli liturgicznych. „Per visibilia ad invisibilia”*. Kraków: Wydawnictwo Salwator.
- Peterson John Bertram. 1908. *Buskins*. W *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company (25.01.2022). <http://www.newadvent.org/cathen/03087b.htm>.
- Plezia Marian Red. 2007. *Słownik łacińsko-polski*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rolker Christof. 2009. *Canon Law and the Letters of Ivo of Chartres*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rorem Paul. 2009. *Hugh of Saint Victor*. Oxford: Oxford University Press.
- Schäfer Joachim. 2017. „*Fabiola von Rom*”. W *Ökumenischen Heiligenlexikon* (26.01.2022). https://www.heiligenlexikon.de/BiographienF/Fabiola_von_Rom.htm.
- Sermo CCXXIII. *De uno sancto Martyre*. W PL 39, 2158–2159.
- Sprandel Rolf. 1962. *Ivo von Chartres und seine Stellung in der Kirchengeschichte* (Pariser Historische Studien, 1). Stuttgart: A. Hiersemann.
- Szymik Jerzy. 2012. „*Hilasterion*”. *Gość Niedzielny* (26.01.2022). <https://www.gosc.pl/doc/1092335.Hilasterion>.
- Wendland Mateusz. 2013. „*Geneza i symbolika szat kapłańskich*”. *Christianitas* 53–54: 375–385.

- Wendland Mateusz. 2013. „Osiem szat arcykapłana żydowskiego i ubiór kapłanów chrześcijańskich w pismach Hrabana Maura i Walafrida Strabo”. *Liturgia Sacra* 19 (1): 93–102.
- Wojtczak-Szyszkowski Jerzy. 2009. *O obowiązkach osób świeckich i ich sprawach – część szesnasta Dekretu przypisywanego Iwonowi z Chartres. Wstępem poprzedził, na język polski przełożył Jerzy Wojtczak-Szyszkowski. De officiis laicorum et causis eorum – Decreti Ivonis Carnutensis quod ferebatur pars sexta decima. Praefatione instruxit, in linguam Polonam vertit Gregorius Wojtczak-Szyszkowski*. Warszawa: Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego w Warszawie.
- Zbiciak Józef. 1997. Iwon z Chartres. W *Encyklopedia katolicka*. T. 7. Red. Stanisław Wielgus, k. 578–579. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

ŁUKASZ LIBOWSKI, prezbiter diecezji opolskiej; magister teologii (UO, 2013); licencjat filozofii (KUL, 2018); licencjat filologii klasycznej (KUL, 2020); obecnie student studiów magisterskich z filologii klasycznej oraz doktorant filozofii (KUL); e-mail: lukasz.libowski@gmail.com.